

HAKİKÎ'NİN ŞÜHÛD-NÂME RİSÂLESİ

İsmail YILDIRIM¹

<https://orcid.org/0000-0001-5426-224X>

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi: 08.11.2019

Kabul Tarihi: 29.12.2019

DOI:

Online Yayın Tarihi:30.12.2019

Öz

Sultan III. Murad (1545-1595) devri, şâir ve nâsiri Hakikî tarafından 1587-88 senesinde manzum olarak kaleme alınan *Şühûd-nâme*, tasavvufî anlamda “ilâhî tecellîleri anlatan, âlem-i mânâyı beyan eden kitap veya risale” anlamına gelir. Biyografik kaynaklar ve eserlerinde Melâmîlikle münasebeti olduğu anlaşılan yazar, *Şühûd-nâme*'sinde Allah'ın varlığı ve birliği, O'nun cemâlî ve celâlî sıfatları, vahdet-i vücûd anlayışı, müridin sülûk hâllerini, mâsivâdan yüz çevirmenin hikmetleri, Hak ehli olanların faziletleri, riyâ ehlinin alâmetleri vs. üzerinde durur. Söz konusu mevzuları dile getiren yazar, yer yer âyet ve hadis iktibaslarıyla anlattıklarını teyit etme yoluna gider. Kaygusuz Ahmed Sârbân, Nesîmî, Refî'î gibi şairlerin manzumelerinden alıntılar yapan yazar, Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'sinden de örnek parçalar sunar.

Bu çalışmanın giriş bölümünde kısaca Türk-İslâm kültürü-edebiyatı üzerinedurulduktan sonra Hakikî'nin hayatına ve eserlerine dair bilinenler ifade edilecektir. Bu kısmın ardından şairin yukarıda mevzu bahis edilen eseri *Şühûd-nâme* tanıtılacak, eserin şekil ve muhteva hususiyetleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm edebiyatı, Melâmîlik, Hakikî, *Şühûd-nâme*.

THE ŞÜHÛD-NÂME EPISTLE OF HAKİKÎ

Abstract

The *Şühûd-nâme*, which was written in 1587-88 in verse by Hakikî who was the poet and the prosaist under the realm of Sultan Murad III (1545-1595), means “a book or epistle describing the divine manifestations and declaring the world of meaning” in a sufi sense. The author, whose biographical sources and works are understood to be in relation to the sufi movement based on reproach discussed the existence and unity of God, his beauty and glory attributes, the concept of unity of existence the spiritual journey course of the disciple, the wisdom of turning away from the sins, the virtues of those who are on the right path, the characteristics of the hypocrites, etc. in his *Şühûd-nâme*. The author, who expresses these issues, occasionally confirms the subjects he tells through the quotations from the verses and hadiths. Quoting the poems of the poets such as Kaygusuz Ahmed Sârbân, Nasîmî, and Refî'î, the author also presents exemplary pieces from Yazıcıoğlu's *Muhammediyyah*.

In the introduction part of this work, after focusing briefly on the Turkish-Islamic culture-literature, whatever known about Hakikî's life and works will be expressed. Subsequent to this part, the above-mentioned work of the poet, the *Şühûd-nâme*, will be introduced, and the form and content of the work will be discussed.

Key Words: Turkish-Islamic literature, Melâmîlik, Hakikî, *Şühûd-nâme*

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, ismailyildirim@gmail.com

GİRİŞ

Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle başlayan ve hemen her alanda kendisini hissettiren bazı yenilik ve gelişmeler hiç şüphesiz kültür, sanat ve edebiyat sahasında da hissedilmiştir. Türk-İslâm medeniyetine mensup şair ve müellifler, yeni dinin getirdiği mükellefiyetlerin farkında olmuş, kültür ve sanat mecrasında bu medeniyete ait dinî ve edebî bir edebiyatın teşekkül etmesinde önemli rol oynamışlardır. Esasen ilk ürünlerine Arap ve Fars edebiyatlarında rastladığımız Allah ve Hz. Peygamber etrafında yazılan edebî türler, Anadolu'ya tercüme vasıtasıyla gelmiş akabinde özgün ve telif eserler meydana getirilmiştir.

Türkler, İslâmiyet'le karşılaşmalarından itibaren bu dinin düşünce bakımından kendi dünya görüşlerine, örf ve geleneklerine uygunluğunu görmüş ve benimsemişlerdir. Bu benimseme, sıradan bir kabulün ötesinde bütün benlikleriyle onu özümseme, kavrama ve anlama şeklinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu dine intisap etmiş şair ve yazarlar da artık edebî sahada bu dinin çizdiği anlamsal kavram çerçevesinde mesleklerini icra yoluna gitmişlerdir. İnsan tasavvurları, tabiata yaklaşımları, toplumsal hadiseleri yorumlamaları, kudsiyet arzeden mefhumları nazmen veya nesren yazıya dökmeleri hep bu dinin tesiriyle olmuştur. Kültür ve edebiyat sahasında beyana getirdikleri tüm eserler, "Türk-İslâm edebiyatı" kavramı çatısı altında gelişim göstermiştir. "Türk-İslâm Edebiyatı, Türklerin İslâm'ı kabul etmelerinden başlayarak, klâsik olarak değişikliğe uğramadan Tanzimat Dönemi'ne ve oradan da çeşitli değişikliklerle günümüze kadar ulaşan din ağırlıklı edebî ürünlerle müellif ve şairleri inceleyen bir bilim dalıdır. Tüm İslâmî ilimlerde olduğu gibi, bu alanın da ilk kaynakları *Kur'ân-ı Kerîm* ile hadislerdir. Kısâs-ı enbiyâlar (şiyerler ve diğer peygamberlerin kıssaları), tasavvuf (umûmî tasavvuf, tarikat-tekke edebiyatı ve menâkıb-ı evliyâ), devrin ilimleri, yerli malzeme ve İran Edebiyatı da bu edebiyatın diğer kaynaklarıdır. Arapça, Farsça ve dinî ilimler ile bu ilimlere ait ıstılahları bilmenin bu edebiyat için önemi ortadadır." (Yıldız, 2007, s. 549)

Aşağıda tafsilatlı bir şekilde ele alacağımız *Şühûd-nâme* de mezkûr fikriyatın mahsulü olup Hakk'ın mânâ âlemindeki sûreti, tecellîsi, O'nun zâtî ve sübûtî sıfatları, kulun yaratıcısı karşısındaki hâl ve davranışları kısacası tevhid düşüncesinin nazmen vücut bulmuş hâlidir.

1.Hakîkî

1.2. Hayatı ve Şahsiyetine Dair Bilinenler

Mevcut kaynaklarda Hakîkî'nin doğum ve ölüm tarihlerinde dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sultan III. Murad devrinde yaşadığı anlaşılan şairin *Şühûd-nâme*'sinde yer alan:

Bu ma'nâdan nedür söyle murâduñ

'Ayân eyle sözün Sulţân Murâd'uñ (Hakîkî, 1587-88, vr. 33b)

Toğuz yüz toğsan altı idi târih

Ki şaldum bu zemîne 'ilmile bîh (Hakîkî, 1587-88, vr. 44a)

beyitlerinden hareketle söz konusu padişah döneminde hayatta olduğu ve eserini 996 (1587-88) yılında te'lif ettiği anlaşılmaktadır. Sultan III. Murad'ın 1546 ilâ 1595 yılları arasında yaşaması ve eserin tamamlanma tarihi Hakîkî'nin XVI. yüzyılın ortaları ile XVII.

yüzyılın başlarında yaşadığı kanaatini ortaya çıkarmaktadır. Müellifin, *İrşâd-nâme* isimli eserini neşreden Ali Çavuşoğlu da bu tarihleri teyit etmektedir.

Müellefâtından tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin ismi Hakîkî olarak geçmektedir. “Hakîkî” ibaresinin isim mi mahlas mı olduğu konusunda kesin bir kanaat sahibi olmadığımızı da belirtmeliyiz. Ancak Klâsik şiir geleneğimizde şairler, manzumelerinde mahlaslarını kullanır ve bu şekilde tanınırlardı. Şair de kuvvetle muhtemel mahlasını “Hakîkî” olarak kullanmaktaydı.

İlerleyen bölümlerde de mevzu bahis edileceği üzere Hakîkî'nin, Melâmî-Bayrâmî tarikatına yakın, söz konusu tarikatın üslûp ve ıstılahlarına hâkim olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Hakîkî ile aynı dönemde yaşamış, onunla aynı argümanları kullanmış olan Hakîkî Bey ve Hakîkî-zâde Osman isminde iki şahıs ile karıştırılmış, bu şahısların kim oldukları konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu kişilerin aynı kişi mi yoksa ayrı şahsiyetler mi olduğu konusunda bir ihtilaf mevcuttur. Hakîkî-zâde Osman'ın kimliği Hakîkî Bey'e nispetle daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır ancak Hakîkî Bey'in tam olarak var olup olmadığı bile bir problem teşkil etmektedir. Konuyla ilgili tartışmaları etraflı bir şekilde mülâhaza eden Yazıcı şunları ifade etmektedir:

“Müstakim-zâde, *Mecelletü'n-nisâb* (Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, 2000, vr. 186b) adlı biyografik eserinde Hakîkî ve Hakîkî-zâde'yi iki ayrı şahıs olarak birbirinden ayırır. Hakîkî maddesi altında biyografileri sıralarken Hakîkî'nin *İrşâd-nâme* isminde Türkçe bir risâle sahibi olduğu bilgisini verir. Hakîkî-zâde maddesinde ise isminin Osman olduğu ve Halvetî şeyhi olduğuna dair bilgi bulunur. Ayrıca Müstakim-zâde yine *Risâle-i Bayrâmîyye*'sinde Hakîkî Bey'in Bayrâmî şeyhlerinden Hüseyin Lâ-mekânî'nin halifelerinden birisi olduğunu ve Şah Sultân Câmisi'nde şeyhinin yanına defnedildiğini ve vefat tarihini belirtir. Müstakim-zâde'nin verdiği bilgileri teyit doğrultusunda Hakîkî'nin mezarını tespit amacı ile Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Kampüsü içinde kalan Şah Sultan Camisi'ne yaptığımız ziyarette Hakîkî'nin mezarına rastlayamadık. Ayrıca bu hazirede en erken tarihli mezar taşı -birisi dışında- hicrî 1200'lü yıllara aittir ki o da Lâ-mekânî'nin (Tuğluk, 2001, s. 16) mezarıdır. Bu mezar da Hüsrev Hâtemî tarafından yakın bir tarihte yaptırılmıştır. Bugün mezar taşının hazirede bulunmuyor oluşu elbette Hakîkî'nin buraya defnedilmediği anlamına gelmez çünkü hem üzerine defin yapılmış olma hem de mezar taşının kaybolma ihtimâli mevcuttur. Zaten belirttiğimiz üzere Lâ-mekânî'nin de mezar taşı tarihî bilgiler sayesinde yeniden yaptırılmıştır.” (Yazıcı, 2017, s. 143)

Müstakim-zâde'nin verdiği bilgiler ışığında, Hakîkî Bey ve Hakîkî-zâde Osman iki ayrı şahıstır. Hakîkî'nin *İrşâd-nâme* adlı bir eserini zikreden Müstakim-zâde, *Şühûd-nâme*'nin varlığından bahsetmez. Hakîkî-zâde Osman'ın ise Halvetî şeyhi olduğunu beyan eder. Bu hususun bahsi bile Hakîkî ile Hakîkî-zâde Osman'ın farklı kişiler olduğunu ispat eder. Zira *Şühûd-nâme* müellifi Hakîkî, Melâmî-Bayrâmî çizgisi üzeredir. Hakîkî'nin diğer eserlerinden olan *İrşâd-nâme* ve *Ma'rifet-nâme*'de mahlası hep Hakîkî'dir. Yine *Şühûd-nâme*'den hareketle yazar, eserinin iki yerinde mahlasını zikreder. Bunun yanı sıra söz konusu mahlasının sonrasında ne “zâde” ne “Osman” ne de “Bey” ibaresini kullanır:

Yüzüñ ħāk eyle yolında Ħākīkī

Anı yoklukdur rüsümüñ tārīkī (Hakîkî, 1587-88, vr. 34a)

Ħākīkī'nüñ şuçundan geç İlāhī

Egerçi işledi bî-ħadd günāhı (Hakîkî, 1587-88, vr. 45a)

Melâmîliğin mahiyeti ve temsilcileri üzerine muteber incelemelerde bulunan Gölpınarlı ise, elindeki mecmuadan hareketle *İrşâd-nâme* ile ilgili bir başlığın sehven

yazıldığını veya müstensih hatası olduğunu kabul eder. Çünkü mecmuadaki başlığa göre *İrşâd-nâme*'nin müellifi Hakîkî Osman şeklinde kayıtlıdır. *İrşâd-nâme*'nin yazarı sadece Hakîkî'dir; zira *İrşâd-nâme*'nin hiçbir nüshasında Hakîkî Osman ismi veya künyesi geçmemektedir. Konuyu tartışmaya açan Yazıcı bu konuda şu beyanatı vermektedir:

“Abdûlbâkî Gölpınarlı *Melâmîler ve Melâmilik* adlı eserinde Müstakim-zâde'nin verdiği bilgileri tekrarlayarak Hakîkî Bey ve Hakîkî-zâde'yi ayırarak *Osmanlı Bilginleri* müellifi Bursalı Mehmed Tâhir'in bu iki şahsı karıştırdığını söylemiştir. Ayrıca Tıflî'nin Bayrâmî büyüklerini sıraladığı *Sâkî-nâme*'sinden hareketle Tıflî'nin bir Bayrâmî büyüğü olan Hakîkî'den feyz aldığını söyler ancak bu eserdeki “hakîkî” kelimesinin özel veya cins isim olup olmadığı tam olarak anlaşılmamaktadır. Gölpınarlı, Hakîkî'ye atfettiği *İrşâd-nâme*'yi Bayrâmî yolunun temel kaynaklarından kabul eder ve *İrşâd-nâme*'deki bir bölümden hareketle Hakîkî'nin İdrîs-i Muhtefî'den alıntı yaptığını belirtir. (Gölpınarlı, 1931, s. 90) Elindeki mecmuada bulunan *İrşâd-nâme* nüshasında “Risâle-i İrşâd-nâme-i li-Hakîkî Osmân Efendi el-Bayrâmî Kuddise Sırruhu” ifadesinin müstensih hatası olduğunu, müstensih Hakîkî Bey ile Hakîkî-zâde Osmân'ı karıştırmış olabileceğini belirtir ve Hakîkî-zâde'nin Hakîkî'nin oğlu olabilme ihtimâli üzerinde durur.” (Yazıcı, 2017, s. 144)

Anlaşılan o ki aşağıda *Şühûd-nâme*'sini tanıtacağımız Hakîkî diğerlerinden ayrı bir şahıstır. Hakîkî'ye atfedilen *Şühûd-nâme*, *İrşâd-nâme* gibi eserlere bakıldığında Melâmî-Bayrâmî şeyhlerinden iktibaslar ve atıflar açık şekilde göze çarpmaktadır. Örneğin hem *İrşâd-nâme*'de hem de *Şühûd-nâme*'de Ahmed Sârbân'ın şiirlerinden alıntılar vardır. Hem mensur-manzum karışık bir eser olan *İrşâd-nâme*'de hem de manzum bir eser olan *Ma'rifet-nâme*'de mahlasını Hakîkî olarak verir. *İrşâd-nâme*, *Ma'rifet-nâme*, *Şühûd-nâme* adlı Hakîkî ismi ile yazılan eserler, Müstakim-zâde'nin *Risâle-i Bayrâmiyye*'si ve *Mecelletü'n-nisâb*'ı, mektup ve der-kenar kayıtları, Hakîkî'nin Lâ-mekânî'nin adını geçirdiği gazeli gibi tarihi kayıtlar Hakîkî'yi Melâmî bir mutasavvıf olarak göstermektedir. Ne Hakîkî-zâde Osman ne Hakîkî Beyherhangî bir Melâmî metninde geçmez.

Hakîkî'nin maddî hayatına dair bilinenlerin çok az olduğunu yukarıda zikredilmişti. Fakat onun Melâmî bir gelenekten beslenmesi, bu geleneğin getirdiği düşünceyi temsil etmesi, bunu eserlerine yansıtarak dünya ve ukbâ hayatıyla ilgili nasihatler vermesi onun manevî hayatının kayda değer olduğunu göstermektedir. Şairin söz konusu manevî şahsiyetine dair bilgiler burada verilmeyecek, eserin muhteva unsurlarının inceleneceği kısımda şairin edebî-manevî şahsiyetine *Şühûd-nâme* üzerinden peyderpey temas edilecektir.

1.3.Eserleri

Hakîkî'nin mevcut bilgilerimize göre 5 adet müstakil eseri ve muhtelif eserlerde yer alan şiirleri mevcuttur.

1.3.1. *Şühûd-nâme*: İlerleyen kısımlarda eserle alâkalı ayrıntılı bilgi verilecektir.

1.3.2. *İrşâd-nâme*: Eserde âlemin yaratılması, Allah'ın kendi cemâlini aynada müşâhede etmek istemesi ve nûrunun aksinden âlemi var etmesi, nûr-ı Muhammedî teorisi, cevherin yaratılması ve onun heybet nazarıyla suya dönüşmesi, sudan da yerlerin ve göklerin oluşması, o cevherin de hakikat-i Muhammediyye olması, ardından diğer hadiselerin oluşması ve her şeyin insan sûretine gelmek için devretmesi, mürşid-i kâmilin tarifi, sülûk etmenin gerekliliği, hakikat ehline teslim olmanın ahvâli, hakikat-i Muhammediyye'nin ve nûr-ı Ahmed'in iman ve irşattaki fonksiyonu, sâlik ve mürşid-i kâmilin ilişkileri, kutbun bir kişi olmasının manası, ehl-i nâr ve nûrun kim oldukları gibi konular ele alınmıştır.

Eserle ilgili Abdülbaki Gölpınarlı şu ifadeleri kullanmaktadır: “*İrşâd-nâme*, 39 sahifelik bir risâledir. Bab ve fasıllara ayrılmamıştır. “Hakikat-i Muhammediyye, hakikat-i insaniyye, ism-i cemâl ve celâle mazhar olmak sûretiyle kâinatın zahirî iki muhalif vech üzere devri, câhil ve kâmil mürşid, Melâmetin âdâbı, tâlibin gönülden düşmesi, tekrar yola gelmesi için verilen cezalar, kutub, irşâdın kutbun hakkı olduğu ve rehberlerin kutubdan müstefid oldukları, mümkün olduğu kadar tafsilen ve selis, sâde bir lisanla yazılmıştır. Şimdilik Melâmîlik-Hamzavîliğin mutakadâtını ve bilhassa teşkilâtını bildiren en eski ve aslî kitap budur.” (Gölpınarlı, 1931, s. 211-212)

Kataloglardan taranan bilgilere göre, Cârullah Bl. 2124/2, Mihrişâh Sultan Nr. 117-575, Osman Ergin Yazmaları Nr. 1429 ve 1330, İzmir Millî Kütüphânesi 1483, Kasidecizade 703 159a-185b varakları arasında, Alî Emîrî Manzum 794 1b-19a arasında, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler 6424 ve 2206/01, Manisa Yazma Eserler 45 Ak Ze 818/1, Ms. Or. Oct. 2746 1b-16b ve Tercüman Yazmaları 210 93b-111a arasında nüshaları bulunmaktadır. Eser, Ali Çavuşoğlu ve Abdurrezzak Tek tarafından neşredilmiştir. (Çavuşoğlu, 2002; Tek, 2007)

1.3.3. *Ma‘rifet-nâme*: Mensur bir mukaddime ile başlayan eser, mesnevî nazım biçimiyle devam etmektedir. Müellif bu mukaddimede eserinin isminin *Ma‘rifet-nâme* olduğunu ve bu ismi neden verdiğini belirtir. Hakîkî, zamanın padişahı olan Sultan Murad Han’ın sorularına üç türlü cevap verdiğini, ilk cevabın mecaz yoluyla, kendi zamanındaki taklitçilerin durumlarına açıklama getirmek ve onlara nasihat etmek için; ikinci cevap “mecaz, hakikatlerin köprüsüdür” sözünün anlamına atfen “tâliblere” dediği tasavvuf yolunda olanlar içindir. Son cevap ise “kendini bilen, kuşkusuz Rabbini de bilir” sözüne binaen III. Murad’ın lugazının her beytine ayrı ayrı cevaplar içerir. Cevaplar “ma‘rifet-i nefse ve ma‘rifet-i Rabb’e mahsus olduğu için” eserin ismine *Ma‘rifet-nâme* adını vermiştir. *Ma‘rifet-nâme*, Murâdî’nin şiirleri ile birlikte toplam 440 beyittir. (Yazıcı, 2017, s. 149)

Tespit edildiği kadarıyla eserin iki nüshası mevcuttur. Birisi *Şühûd-nâme* ve *İrşâd-nâme* ile birlikte 45 Ak Ze 816 numarasıyla 17b-28a varakları arasında Manisa Yazma Eser Kütüphanesi’nde, diğeri ise Süleymaniye Kütüphânesi’nde Kasideci-zâde 704 numarasıyla 186a-202a sayfalar arasında kayıtlıdır. Eser, Mehmet Yunus Yazıcı tarafından inceleme-metin hâlinde yayımlanmıştır. (Yazıcı, 2017, s. 142-181)

1.3.4. *Silsile-nâme*: Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmiler* adlı kitabında Hakîkî’nin *Silsile-nâme* ismiyle kayıtlı bir eserinin olduğunu işaret etmektedir:

“Amma zikrolunan ehl-i nârla ehl-i nûrun hikâyesi ehl-i tarikat kavlince tafsil üzere ‘Silsilenâme’ adlı bir risâlemizde beyan olunmuştur. Anı ele getirüp yazan ve okuyan tâliplere silsile-i tarikat ve ahvâl-i hakikat malûm ola.” (Gölpınarlı, 1931, s. 214)

1.3.5. *Tarikat-nâme*: Abdurrezzak Tek’in neşrettiği *İrşâd-nâme*’de Hakîkî’ye ait *Tarikat-nâme* isminde bir eserin olduğu bilgisine yer verilir: “*Tarikat-nâme-i Osmân Hakîkî* isminde bir kitabı dahi vardır.” (Tek, 2007, s. 271-272) Fakat bu kitabın Hakîkî-zâde Osman’a ait olabileceği düşüncesi kuvvetle muhtemeldir.

1.3.6. Şiirleri: Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmîyye*'sinde Hakîkî'nin iki şiirine yer vermiştir. (Tek, 2007, s. 271-272) Sarı Abdullah, Mesnevî şerhi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinde beş adet gazeline yer vermiştir. (Gölpınarlı, 1931, s. 346) Ms. Or. Oct. 2746 numaralı mecmuada 58a, 58b, 60a, 63a, 65a, 65b, 71a, 72a, 72b'de ve Alî Emîrî Manzum 793 numaralı mecmuanın 64b, 66b, 74b varaklarında şiirleri bulunmaktadır.

2. Şühûd-nâme'nin Şekliyle İlgili Unsurlar

2.1. Nüshası

Şühûd-nâme'nin bilinen tek nüshası Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi 45 Ak Ze 816'da 30b-45b varaklar arasında *İrşâd-nâme* ve *Ma'rifet-nâme* ile birlikte kayıtlıdır. Ta'lik hatla yazılan *Şühûd-nâme*, 618 beyit ve 2 adet dörtlükten müteşekkildir. Her satırda ortalama 22 beyit vardır. 33a numaralı sayfada 15. beytin ikinci mısrası yazılmamıştır. Eser, mesnevî nazım şekli olan *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmış olmakla birlikte içerisinde gazeller ve hece ölçüsüyle yazılmış şiirler de yer almaktadır. Hâliyle eserin vezni de yer yer değişmektedir. Hem âyet ve hadis iktibasları hem de bâb başlıkları ile bölüm ayrımları yapılmıştır. Söz konusu bölüm başlıklarının tamamı sürh mürekkeple yazılmıştır. Nesîmî, Refî'î, Ahmed Sârbân gibi şairlerden ve *Muhammediyye* gibi eserlerden beyitler bölümler arasında yer almaktadır.

2.2. İsmi ve Sebeb-i Te'lifi

Arapça bir sözcük olan “şühûd; şahit olma, bir yerde hazır bulunup görme, ilâhî tecellileri seyretme” gibi manalara gelir. Farsça “name; yani mektup, kitap, risale”ekiyle birleşerek sıfat terkibi oluşturmuştur. Bu hâliyle *Şühûd-nâme*, yukarıda da zikredildiği gibi tasavvufî anlamda “ilâhî tecellileri anlatan, âlem-i manayı beyan eden kitap veya risale” anlamına gelir. “Şühûd-nâme” tabiri eserde müstakil bir yer teşkil etmez fakat müellif, eserinin üç beytinde “şühûd” kelimesine göndermede bulunarak okuyucuya eserin ismiyle alâkalı ipuçları verir.

Şühûd-ı zât-ı Bârî'dür vücûd

Yer ü gök ehli kıllular sücûd

Şühûd-ı Zât bil kim evliyâdur

Dağî vâriş-i sırr-ı enbiyâdur (Hakîkî, 1587-88, vr. 42a)

Hakîkî, eserinin mukaddime bölümünde Yüce Allah'a hamd ü senâlarda bulunduktan sonra eserin yazılış sebebi ile ilgili bilgiler verir. Şair, kendisini seher vakti öten bülbüle teşbih ederek artık dert ve gamdan uzak durması telkininde bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını ne kadar izah etse de O'nu ta'zim ve tekrim etmeye muvaffak olamaz üstelik bunun bir sınırı da yoktur. Şair, yine bülbül motifinin perde arkasında mutasavvıflara atıfta bulunarak onların gül meclislerinde edebî eserler okuduklarını ifade eder. Bütün bu dile getirdiği meselenin de aslında Sultan III. Murad'ın isteği ve arzusu olduğunu beyan eder. Üstelik şair, “murad” kelimesindeki cinastan hareketle sözü hem şeklen hem de mânen güzelleştirme yoluna gitmiştir. Anlaşılan o ki şair, eserini yazmasından muradı, Sultan III. Murad'ın şahsî isteği veya onun saltanatını medh etme arzudur.

Yeter ey bülbül-i murg-ı şehergâh

Niçe bir derd ile idesün âh

Ne deñlü söyleseñ yokdur nihâyet

Bu menzilde nihâyetdür bidâyet

Bu bâğuñ bülbüli vardır hezārān
Oğurlar maḥfil-i güllerde destān

Bu ma'nādan nedür söyle murāduñ
'Ayān eyle sözün Sulṭān Murād'uñ (Hakikî, 1587-88, vr. 33b)

2.3. Dili ve Üslûbu

Halka nasihat etmek, onları eserden fayda kılar hâle getirmek, halka ve müritlerine dünya ve ukbâ hayatının saadetiyle alâkalı faydalı bilgiler aşılamağisteyen her mutasavvıf-klâsik şair gibi Hakikî de geniş tabakalara ulaşmak için yalın bir üslûbu tercih etmiştir. Bu tabakaya toplumun hemen her kesimi dâhildir. Dolayısıyla Hakikî'nin kullandığı Türkçe de sade ve açıktır. Abdurrahman Adıgüzel, bu hususla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Bu düşüncenin fikir kaynağı doğrultusunda hedef kitlesi, oldukça heterojen bir yapıya sahiptir. Bu sebeple diğer zümre edebiyatlarından farklı olarak dağdaki çobandan, saraydaki devlet başkanına kadar her çeşit insana hitap etmek durumundadır. Bu sebeple; dil, vezin, nazım şekilleri, nazım türleri vs. gibi dış unsurlar bakımından kimi zaman millî çizgiye yaklaşırlar, kimi zaman da yüksek zümrenin zevkine ulaşırlar. Bu durum birleştiricilik işaretidir.” (Güzel, 2012, s. 45) Bu bağlamda toplumun tüm kesimlerini kucaklayıcı bir yaklaşım sergileyen mutasavvıf şair ve yazarlar külfetli üslûbun yerine sade üslûbu tercih etmişlerdir. Konunun daha sarîh anlaşılması ve dilin açık-basit bir üslûbu yansıtması açısından aşıya eserin ilk üç beyti alıntılanmıştır:

Anı eydelüm evvel kim Hudā'dur
İşi kıllarına luṭf u 'aṭādur

Ḳul anuñ mülk anuñdur iş anuñdur
Ḳamu eşyādaki cünbiş anuñdur

Alan oldur viren oldur her işde
Getürüp gideren ol yaz u kışda (Hakikî, 1587-88, vr. 30b)

Hakikî'nin eserlerini te'lif etme süreci, Klâsik Osmanlı Türkçesi'nin yaygınlık kazandığı, hem manzum hem mensur hem de manzum-mensur karışık metinlerde artık Arapça ve Farsça unsurların geniş bir şekilde yer aldığı bir döneme rastlar. Her ne kadar söz konusu unsurların o dönemde yaygın şekilde kullanıldığı düşünülse de Hakikî bu hususta daha çok Eski Anadolu Türkçesi'nin kelime kadrosunu, bunun yanı sıra gramer ve ses hususiyetlerini kullanır. Örneğin “kamu (hepsi), kanı (hani), tamu (cennet), yüz ur- (yüz sürmek), görk (güzel, gösterişli), eyit- (söylemek, anlatmak), bular (bunlar), şular (şunlar)” vs. kelimeler Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça kullanılan sözcüklerdir.

Yine Hakikî'nin *Şühûd-nâme*'sinde kullanılan gerundium (zarf) ve fiil çekim ekleri Eski Anadolu Türkçesi'nin gramer özelliklerini yansıtır:

Ser-â-serden geç**üben** gir 'abāya (Hakikî, 1587-88, vr. 32a)
Müşkil bu sözi ol**uban** çün bilmedi kimse (Hakikî, 1587-88, vr. 36b)
Sen anı şöyle şanursun senc**ileyin** bir âdemdür (Hakikî, 1587-88, vr. 42a)
Bize yol vir varav**vüz** saña senden (Hakikî, 1587-88, vr. 45b)
Du'âlar idev**vüz** ol görkli yüze (Hakikî, 1587-88, vr. 34b)
Dün ü gün secde kı**lgıl** olma gümrâh (Hakikî, 1587-88, vr. 33a)

Ĥudâyâ virmegil cühhâla devlet

(Hakîkî, 1587-88, vr. 35a)

Eser, Eski Anadolu Türkçesi'nin yanında Azerî Türkçesi hususiyetlerini de ihtiva etmektedir. Bazı kelimelerdeki $ķ > ĥ$ değişikliği özellikle dikkat çekmektedir. Bu değişim meselesinde Azerî Türkçesi ĥ'yi, Osmanlı Türkçesi ķ'yı umumileştirmiştir. (Ergin, 1971: s. 91) Meselâ şu iki misal konuya açıklık getirmektedir:

Bu ğaflet **uyĥ**usundan kırtulupdur

(Hakîkî, 1587-88, vr. 33a)

Bularda ħayęu **ķorĥu** olmaz ey yâr

(Hakîkî, 1587-88, vr. 39a)

“Esasında vezin ve kafiyeden sonra şiirdeki ritmi sağlayan ses tekrarlarıdır. Seslerin belirli aralıklarla yenilenmesiyle şiir, musikiye yaklaşır ve âhenk yönünden farklı ve çekici bir atmosfere bürünür.” (Macit, 2005, s. 51) Hakîkî de aliterasyon ve âhengi sağlamak amacıyla birçok yerde ses tekrarlarında bulunmuştur.

Anuĥcündür ‘aķıl kim bile anı

Anuĥcündür bu ten kim ola fânî

Anuĥcündür ħulaķ emrin işide

Dil **anuĥcündür** kim zikrin ide

Anuĥcündür burun kim ala ĥoř-bü

Anuĥcündür ayaķ kim gider toğru

(Hakîkî, 1587-88, vr. 41a)

2.4. Âyet ve Hadis İktibasları

Şühûd-nâme'nin birçok yerinde Hakîkî, âyet ve hadis iktibaslarında bulunmuştur. Bu iktibaslar, bölüm başlıkları ve manzume içerisinde yer almak üzere iki şekilde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Hakîkî, Hallâc-ı Mansûr'un cezbe anında söylediği ve kendisini idama götüren “Ene'l-Hak” yani “Hak benim” ifadesine de telmihte bulunur. Aşağıdaki ilk beyitte Hz. Peygamber'in vafında beyan edilen hadis, ikinci beyitte Kehf Sûresi'nden kısmî yapılan iktibasın örneği, üçüncü beyitte ise Hallâc-ı Mansûr'un sözü takdim edilmiştir:

Ki anuĥ şânına *levlâke levlâk*

Dimişdür Ĥaķ *lemâ ĥalaktü'l-eflâk*²

(Hakîkî, 1587-88, vr. 31a)

O zâtı ańla Ĥayy-ı câvidândur

Muĥî-i *küllî şey*³ü ĥaybdândur

(Hakîkî, 1587-88, vr. 40a)

Şıfâtı zât-ı muĥlaķdır muĥaķķaķ

Sevâd-ı zülfidür dâr-ı *ene'l-Ĥaķ*⁴

(Hakîkî, 1587-88, vr. 42a)

²“لولاك لولاك لما خلقت الافلاك” - Levlâke levlâke le-mâ halaktü'l-eflâke” Mânası şöyledir: “Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed), felekleri yaratmazdım.” Lafız itibariyle böyle bir kudsî hadis olmadığı ileri sürülmüştür. Ancak Hz. Peygamber'e övgü olarak yazılan na'ıtların çoğunda bu söze yer verilmiştir. (Yılmaz, 2013, s. 456).

³كُلِّ شَيْءٍ “her şey için” anlamına gelen ibare Kehf Sûresi'nin 84. âyetinden kısmî iktibastır. Âyetin tamamı şu şekildedir: “Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik.” Kehf Sûresi, 18/84.

⁴ “Ben Hakk'ım” anlamında bir söz olup Hallâc-ı Mansûr tarafından söylenmiştir. Bu söz bâtinî manada Tanrılık iddiasında bulunmak değildir. Çünkü Mansûr, kendisini Hak'tan bir parça olarak görmüştür. Geniş bilgi için bkz. (Pala, 2012, s. 139)

3. Şühûd-nâme'nin Muhtevasıyla İlgili Unsurlar

3.1. Eserin Tertip ve Tanzimi

Şühûd-nâme anahatlarıyla üç bölümden teşekkül etmiştir. Birincisi Allah'a hamd ü senânın işlendiği, O'nun kudret ve yaratma gücünün ezeli ve ebedî olduğu, mahlûkatın esasında Cenâb-ı Hakk'ın tecellisi olduğu, O'na kul olmanın gereklilikleri vs. gibi tevhid düşüncesinin işlendiği mukaddime bölümüdür. Bu kısımdan sonra Hakîkî, asıl konunun işlendiği bölüme gelir. Burada şair, “*Der-Taleb-i Pâdişâh Ahvâl ü Ef'âl-i Ehl-i Riyâ vü Mukallidîn, Der-Nefret-i Tabî'at-ı Pâdişâh ez-Kavm-i Riyâ vü Su'âl-i û Râ Beyân şoden, Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Cemâl, Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Celâl, Der-Netice-i Kelâm Ki İnsân-ı Kâmilest, Der-Tenzih-i Bârî 'azze ismihu*” başlıkları altında anlatmak istediği konuları okuyucuya beyan eder.

Hakîkî, “*Der-Taleb-i Pâdişâh Ahvâl ü Ef'âl-i Ehl-i Riyâ vü Mukallidîn*” başlığı altında devrin hükümdarı Sultan Murad'ın taklitçi ve riyâ ehlinin eylemleri ve hâlleri hakkındaki düşüncelerini ifade eder:

İşidûn çünki sen Sultân Murâd'ı
Ne resme diler idi 'adl ü dadı

Sultan Murad'a göre, ictimai hayatta dinin özünü telakkî etmiş, tasavvuf müessesesinin gerekliliklerini adap ve usûle uygun yerine getiren derviş ve sûfi kalmamıştır. Söz konusu kişiler velîlik iddiasında bulunurlar fakat kendileri şüphe ve günah içerisinde yaşamaktadırlar:

Muqallid kaplamışdur bu cihânı
Cihânda merd-i kâmil var mı kıanı

Velîlik da'vîsin idüp cihânda
Velîkin kendüsü şekk ü gümânda

Bu kısım riyâ ehli, Allah'ın kelâmından dem vururlar fakat çirkin huylarından da vazgeçmezler. Söz meclislerine misvaklarını da alıp giderek sünneti tatbik edip, zühdi bir hayat yaşadıklarını îmâ ederler. Hırka ve asası elinde tam bir mutasavvıf intibayı uyandıran bu şahısların esasen sineleri paslanmış, kalp gözleri kör olmuştur. Üstelik bu meclislerde kerametleri olduğu iddiasında bulunurlar. Bu kişiler sözde müritlerin eşkıyaları olup, şeytana tâbi olmuş sürüden ibarettir:

Oğurlar ehl-i Hakk'ın güft ü güyün
Velî terk eylemezler zîşt-ğüyün

Götürür her biri tâciyla misvâk
Şatar keşf ü kerâmet böyle bî-bâk

'Aşâ vü hırka boynında ridâsı
Riyâ ile tolpudur gönli pâsı

Bular tâliblerün rehzenleridür

'Azâzil bunların çübânlarıdur (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

“Der-Nefret-i Tabî‘at-ı Pâdişâh ez-Kavm-i Riyâ vü Su‘âl-i û Râ Beyân şoden” başlığında ise müellif, padişah Sultan Murad’ın mevzu bahis edilen riyâ ehline sorduğu sorular ve onların verdiği cevapları konu edinir. Bu bölümde Hakîkî, cemiyette şeyh ve derviş olarak bilinen şahısların esasında bilgi ve birikimden yoksun oldukları, tamamen halka şirin gözükmek ve tabiri caizse onların gözünü boyamalarını ele alır. Taklitçi ve iki yüzlüler ilm-i ledünden bihaber, Allah’ın sıfatlarını ve eşyanın yaratılışındaki sırrı kavrayamamış cahiller ordusudur:

Bularuñ hâllerin çün gördi ol şâh
Ki hiçbiri degil hâlingen āgâh (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Çü bildigüm degil ehl-i haķîķat
Bularđı eyledi ol haylî nefret

Oķurken gözine bir ma‘nıey yâr
Düş olup söyledi bilmedi deyyâr

Yaķın bil zâhiren virür bürüdet
Aña kim te‘vîlin bilmez haķîķat

Düşüpdür mün‘akislafz u ma‘ânî
Velî maķşûdın işit eydem anı

Budur ol ma‘nâ kim didi hafâdur
Ki zât eşyâyı görmekte ‘amâdur

Su‘âl itdi ķamu şeyhe kemâhî
Nedür didi bu ma‘nânuñ güvâhı

Didi nedür su‘âlimüñ cevâbı
Bu nükteye kim ider fetĥ-i bâbı (Hakîkî, 1587-88, vr. 36b)

Bu kısmın ardından yazar, söz konusu riyâ ehlinden tatmin olmadığı cevaplar alır ve onlara yanıt verme gayreti içerisine girer. İlm-i ledün ve Allah’ın zâtî-sübûtî sıfatlarını istihsal edebilmek için bazı mefhumların bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda eşyanın hakikatine vâkıf olmak, tabiatı anlamak ve tecellî sırrını kavramak için şu iki sırra mazhar olmak gerekmektedir. Birincisi Allah’ın Celâl ismi, diğeri ise Cemâl isminin mana ve lafız sûretiyle ne anlama geldiğini fehmetmektir. Bu kısımda Hakîkî, söylediklerine delil getirmek için şair Refî‘î’nin de bir beytine yer vermektedir.

Bu şüretde velî mecmû‘-ı insân
İki vech üzredür ‘âlemde ey cân (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Biri ism-i Celâl’üñ mazharıdır
Biri ism-i Cemâl’üñ mazharıdır

Refî‘î

Şöyle fehm it kim Celâl ile Cemâl
Vardur eşyâda görür ehl-i kemâl

Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Cemâl⁵

O kim ism-i Cemâl'ün mazharıdır

Haķıķat bil anı kim 'aşķ eridür

Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Cemâl

O kim ism-i Cemâl'ün mazharıdır

Haķıķat bil anı kim 'aşķ eridür

(Hakikî, 1587-88, vr. 39a)

Bu iki ismin manasını da beyan eden yazar, “Der-Netiçe-i Kelâm Ki İnsân-ı Kâmilest” faslıyla kâmil insanın sözlerinin nasıl olacağını, bu üslûbun meclislerde insana neler kazandıracığını, toplumda muteber bir şahıs olarak yer alabilmenin gereklilikleri ve faydalarını bize işaret eder. Hakikî'nin nazarında tüm bu âli vasıfların toplandığı yegâne kişi Hz. Peygamber'dir. O, enbiyânın bütün özelliklerini kendisinde cem etmiş, Cenâb-ı Hakk'ın habibi olmuştur:

Şu resme virdi Allâh aña 'izzet

K'anuñla bulunur dergâha ķurbet

Nişânıdır nişânı bî-nişânuñ

Mekânıdır mekân-ı lâ-mekânuñ

Ezelden aña yâr oldı sa'âdet

Aña uyanlar oldılar selâmet

Yüzi levhindedür âyât-ı muṭlaķ

Olur parmağı ile ay iki şaķķ

Gehî Âdem şafıyyu'llâh olur ol

Gehî nūr-ı necıyyu'llâh olur ol

Geh İbrâhîm olur süzân olur ol

Geh İsmâ'îl olup ķurbân olur ol

Gehî Ya'ķüb olup giryân olur ol

Geh olur Yūsuf-ı Ken'an olur ol

Olur geh Zekerıyyâ gâh Yahyâ

Gehî 'İsâ olup geh mürde ihyâ

Gehî Hızır u gehî Mūsâ-yı 'İmrân

Gehî İlyâs u Dāvud geh Süleymân

(Hakikî, 1587-88, vr. 40a)

⁵ Bu başlıklar altında Hakikî, her iki ismin (Celâl ve Cemâl) sırlarını uzun bir manzume hâlinde anlatır. Biz burada konuyu uzatır endişesiyle hepsine yer vermedik. Aşağıda çeviriyazısı verilecek olan metinde tamamı mevcut olup okuyucular bu kısımdan istifade edebilir.

Eserin son kısmını teşkil eden “Der-Tenzîh-i Bârî Te‘âlâ ‘azze ismihu” bölümünde yazar, Allah’ı ta‘zim ve tekrimlerde bulunur. O’nun ezelî ve ebedî varlığını nazmen teyit eder. Allah’ın sıfatlarını zikreden şair, tevbe ve istiğfarda bulunur. Mezkûr peygamberlerin hakkı için günahlarının bağışlanmasını, âhirette yüzünün kara çıkmaması için dua ve niyazda bulunur:

Ola yarın huzûr-ı Hâk’ a vara
Olalar Hâk katında yüzi qara

Hudâyâ pâdişâhlar pâdişâhı
Çoparma bizi anlardan İlâhî

‘Alîmsin ‘ilmüñe yok hadd ü gâyet
Hâkîmsin hikmetüñe yok nihâyet

Başîr ü hem Semî‘ ü hem Habîr’sin
Dağî hem bî-şebîh ü bî-naẓîrsin

İlâhî Âdem ü Havvâ haqıyçün
Aña bildirdigün esmâ haqıyçün (Hakîkî, 1587-88, vr. 45a)

Evrendeki bütün varlıklardan münezze olan Allah, Hakîkî’ye yazma kudretini vermiştir. Şair de bunun için Allah’a tazarruda bulunur. Allah’tan bu risaleyi okuyan, anlayan, dinleyen herkesi cennetine dâhil, onlara rahmetiyle muamele etmesini niyaz eder. Dua eşliğinde temennîlerde bulunarak eserine son veren şair, Hz. Peygamber için de salavat getirilmesini ister:

Müberraşın kamu şerh ü beyândan
Mu‘arrâşın haqîkat ins ü cândan

Bu arada söz irdi intihâya
Hudâ’ya şükr idelüm bî-nihâye

Oğuyanı yazanı dînleyeni
Söz içre ma’nâ yüzen aňlayanı

İki ‘âlemde aq it yüzlerini
Çamunuñ cennet eyle yerlerini

Buları cennet ü didâra irgür
Çamusun rahmetünle eyle mesrür

Dilerseñ iresin nür-ı şafâya
Şalavât vir Muħammed Muştafa’ya (Hakîkî, 1587-88, vr. 45b)

3.2. Eserin Kaynakları

Hakîkî, *Şühûd-nâme*'sinde *Kur'ân-ı Kerîm*'den, hadislerden, tarihî şahsiyetlerden iktibas yollu alıntılar; Nesîmî, Refî'î, Kaygusuz Ahmed Sârbân gibi Melâmîliğe yakın şairlerin şiirlerinden tazminler yapmıştır. Bunun yanı sıra Yazıcıoğlu Muhammed'in *Muhammediyye*'si de alıntı yapılan diğer kaynaklardandır. Aşağıda metinde de müşahede edileceği üzere Hakîkî, eserin kaynaklarının temini hususunda oldukça başarılıdır.

3.3. Eserdeki Melâmîlik Unsurları

Arapça "levm" kökünden türeyen Melâmî kelimesi, sözlükte "ayıplama, kınama, yermek" gibi manalara gelir. "Melâmet, iyi ve olumlu yönleri açığa çıkararak sadece Allah karşısında yapılan zikri esas almak; riyadan, gösterişten, şöhretten kaçınmak şeklinde ortaya çıkan tutumun adı olarak geçmektedir. Bir anlamda ayıplardan korkmadan, çekinmeden istikâmet üzere yürümek; yerilmek ve eleştirilmeyi göze alıp bundan çekinmemek, bu yolda görevleri yerine getirmek gerekmektedir." (Alşan, 2012, s. 22) Melâmîlere göre insan bütün fiillerini kendi gözünde riyâ, hallerini de kuru bir dava görmedikçe gerçek bir sûfi olamazlar. Buradan da anlaşılacağı üzere melâmetin temel özelliği, riyâdan kaçınmak için gizliliğe riayet etmek ve şöhretten sakınmaktır. Bu meyanda yapılan melâmet tanımlarında üzerinde durulan temel hususlar da iddia sahibi olmama, riyâdan sakınma, nefsi töhmet altında tutarak onun ayıpları ile meşgul olma, yaptığı amelleri görmeme şeklinde tezahür etmiştir.

Hakîkî de bu düşünceden hareketle eserinde riyâ ehlinin hâl ve davranışlarından oldukça muzdariptir. Hatta "Der-Taleb-i Pâdişâh Ahvâl ü Ef'âl-i Ehl-i Riyâ vü Mukallidîn" şeklinde başlık açarak konunun Melâmî zaviyesinden ehemmiyetini ortaya koymaya çalışmıştır. Görünüşte riyâ ehlinin üslûbu hep sanatlı ve mevzundur, fakat onların kalp gözü kararmış, kör olmuştur:

Sözi şî'r ü şanâyi' baksañ ammâ

Bularuñ cân gözi olmuştur a'mâ (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Eserde, kendini mutasavvıf addederek "tâc, misvak, hırka, tesbih, taylasan, âsâ" gibi zahire önem veren ikiyüzlüler, bâtında riyakâr olarak hikâye edilmiştir. Onlar, kendilerini takva ehlinde görünerek sürekli kerametlerinin olduğunu söylerler. Sarıklarının ucunu omuzlarından sallandırıp, ben filân kişiyim diyerek kendilerini cemiyette muteber bir yerde görürler. Bu kişilerin elinde tespihi eksik olmaz daima Allah'ı zikrederler, lâkin gerçekte bunlar hile, yalan, aslı olmayan haber uydurur, halka masal anlatırlar:

Götürür her biri tâciyla misvâk

Şatar keşf ü kerâmet böyle bî-bâk

Şalındırur başında taylasânı

Taşar nâmın fülân bin fülânı

Çurur tesbîhin elde dâm u dâne

Şaçar mekr ile efsûn u fesâne (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Bütün mevcûdâtın Allah'ın zâtının, sıfat ve esmâsının tecellileri olduğu, Hakk'ın vücûdundan başka bir şeyin varlığının bulunmadığı Vahdet-i Vücûd görüşü Melâmîlik'te önemli rol oynar. Hakîkî de bu fikriyata binaen eserinde sık sık bu görüşe telmihte bulunur. Şaire göre Hak, birlik denizinin (tevhid inancı) başındaki zâttır. Ona tâbi olmayanlar ise şeytanın yolunu tutmuşlardır. Şair, yine ikiyüzlülere seslenerek, yol kesen hırka giymiş

riyâkâr zâhidin kesretten (çokluk) arınarak vahdet (birlik) çamurundan imal edilmiş hırkayı giymesini ister:

Odur deryâ-yı vahdet ser-nihengi
Aña uymayan oldu dîv ü zengî (Hakîkî, 1587-88, vr. 31a)

Ey hırka giyen yol urucu zâhid-i sâlûs
Şirketden arın hırka-i gil-i vahdete bandur (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Yine Melâmîlik'te mühim bir yer teşkil eden mefhumların başında tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i zât gelir. Tevhîd-i ef'âl, şahsın bütün eylemlerinde birlik içerisinde olmayı; tevhîd-i sıfat, insandaki tüm sıfatların özünü anlayıp birliğe ulaşmayı; tevhîd-i zât ise kişinin kendisi ve sıfatlarıyla birleşip bütünsel birliğe (Allah) ulaşması bir bakıma ölmeden önce ölmeyi ifade eder. Bu makam “fenâfillah” makamıdır ki “Hakke'l-yakîn” kişinin ulaştığı son mertebedir.⁶ Hakîkî, eserinde bu kavramlara sıkça yer vermiş, sülûk hâlindeki müritlere Hakk'ın zâtı ve sıfatı ile alâkalı tavsiye, temennî ve ihtarlarda bulunmuştur. Nitekim şair, manzumesinde “zât” kelimesini 48, sıfat-sıfat sözcüğünü ise 14 yerde tekrar etmiştir. Bu kullanımların ekseriyeti “zât-sıfat” ekseninde teşekkül etmiştir. Konuyla ilgili bir örnek aşağıda takdim edilmiştir:

Çü şüret varlığı mahv oldu gitdi
Şifât-ı zât-ı bî-hemtâya gitdi (Hakîkî, 1587-88, vr. 42b)

Hakîkî'nin Melâmî-Bayrâmî bir muhitte neşv ü nemâ bulması, eserlerinde bu akımın temsilcilerinden bazı şahsiyetlerin şiirlerinden alıntı yapması gibi ifadeleri yukarıda beyan edilmişti. Melâmî düşüncenin yer yer Hurûfliğe kaydığı görüşü Gölpınarlı (Gölpınarlı, 1931, s. 199) tarafından bir fikir zeminine oturtularak geniş bir şekilde şerhedilmiştir. Hakîkî'nin eseri *Şühûd-nâme*'sinde, Nesîmî'nin (ö. 1404-05?) bazı beyitlerine yer vermesi Gölpınarlı'yı teyit eder mahiyettedir. Şair Hakîkî'nin, Nesîmî'nin “gelür” redifli gazelinden alıntılacağı şu beyitler mezkûr düşüncüyü desteklemektedir:

Gâh Âdem ü Hâtem olur gâh 'İşî-i Meryem gelür
Rüşen odur şâhib-i Zebûr gâh Mûsâ-yı 'İmrân gelür

Rengiyle bu elvân odur her cism içinde cân odur
Rüşen bu kim her zerrede ol şems-i cân pinhân gelür (Hakîkî, 1587-88, vr. 40b)

Aynı durum Bayrâmî Melâmîlerinden Kaygusuz Ahmed Sârbân (ö. 1545-46?) için de geçerlidir. XVI. yüzyılda yaşamış ve bir *Dîvân* tertip etmiş şairin şiirleri, Hakîkî'nin *Şühûd-nâme*'sinde kendisine yer bulmuştur:

Hâk zâtiyla şifâtiyla
Tecellî eyledi aña
Varlığı Hâk varlığıdur
Emr-i Sübhân elindedür

Sen anı şöyle şanursun
Sencileyin bir âdemdür
Evliyânun sırrı vardur
Gizlü 'ayân elindedür (Hakîkî, 1587-88, vr. 42a)

⁶ Konuyla ilgili tasavvuf terimleri sözlüklerine mürâaat edilebilir. Bkz. (Uludağ, 2016; Cebecioğlu, 2009)

SONUÇ

Hakîkî tarafından kaleme alınan *Şühûd-nâme*, genelde dinî-tasavvufî özelde Sultan Murad devri ve Melâmîlik hakkında mühim bilgiler ihtiva eden bir eserdir. Mesnevî nazım şeklinin kullanıldığı eserde ekseriyetle Allah'ın zâtının ebedî olduğu, riyâ ve taklitçi kimselerin ahvâli, bu ahvâlin Melâmî üslûba göre değerlendirilmesi konu alınır. Şair ve müellif Hakîkî bu değerlendirmeleri esas alırken eserini monotonluktan kurtarmış yer yer Nesîmî, Kaygusuz Ahmed Sârbân'ın şiirlerine yer vermiştir. Üstelik ifade ettiği konuları kanıtlamak için âyet, hadis ve kelâm-ı kibar kabîlinden iktibasları da kullanmayı ihmal etmemiştir. Şeklî açıdan yer yer vezin aksaklıkları tespit edilse de Hakîkî'nin dili ve üslûbu medrese tahsili görmüş olduğu kanısını da uyandırmaktadır. Bunun yanı sıra şairin Eski Anadolu Türkçesi'ne ait bazı gramer ve ses husûsiyetlerini muhafaza etmesinin gelenekten beslenen bir şair olduğu izlenimini de vermektedir.

Şairin *Şühûd-nâme*'si diğer eserlerle beraber göz önüne alındığında devrinde ilmî bir yetkinliğe ulaştığı söylenebilir. Zira hem *Ma'rifet-nâme* hem de *İrşâd-nâme* günümüzde edebî anlamda tedkik edilir ve geniş tabakalara ulaştırılabilirse Melâmîlik sahasında te'lif edilen yetkin eserler olduğu anlaşılabilir. Bu bağlamda mevzu bahis edilen eserlerdikkate alındığında tasavvuf ve Melâmîlik'le hemhâl olan araştırmacılar için alanla alâkalı mühim eserler sınıfına dahil etmek de mümkündür.

Şühûd-nâme-i Hakîkî Raḥimehu'llâh

Bismi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

Meḫâ'ülün Meḫâ'ülün Fe'ülün

[30b]

Anı eydelüm evvel kim Ḥudâ'dur

İşi kıllarına luḫf u 'aḫâdur

Ḳul anuñ mülk anuñdur iş anuñdur

Ḳamu eşyâdaki cünbiş anuñdur

Alan oldur viren oldur her işde

Getürüp gideren ol yaz u kışda

Odur icâd iden her dü-cihâni

Muḫabbaḫ bu zemîn ü âsmâni

Anuñ emriyle döner çarḫ-ı devvâr

Felekde mâh u şems ü necm-i seyyâr

Anuñ emriyle yer tutdı qarârı

Ḳuhûra geldi bunca gizlü varı

Anuñ emrinden oldı cümle eşyâ

Anuñdur ḳabz u başt ifnâ vü aḫyâ

Ḳamuya âdemi kıldı ḫalîfe

İrişdi cümleye andan vazîfe

وَأُذِ قَال رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا
مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ
إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ⁷

Tecellî kıldı âdemden cihâna

İrişdi feyz-i cümle ins ü câna

Ne dilerse kıllur çün ḫükm anuñdur

Ebed varlık anuñ şanma senüñdür

Vişâli maḫşad-ı şıdḳ u şafâdur

Cemâli menba'-ı mihr ü vefâdur

Tecellî eylese bir ḳula nâgâh

İki 'âlemde eyler anı ol şâh

⁷ “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhâlde ben bilirim, dedi.” Bakara Sûresi, 2/30.

Yüzinden kime ref' itdi niķâbı
Açılır göñli gözünüñ hiçâbı

Yaratdı *kâf u nûn*'dan⁸ *kâ*' inâti
Tecellî eyleye *tâ nûr-ı zâtı*

Diledi kendü nûrun ide izhâr
İre ervâha *tâ feyzinden envâr*

Mezâhir düşdi eşyâ kudretine
Kim ola kim irişe hikmetine

[31a]

Aña hergiz taşavvur irmemişdür
'Uķûl ehli aña yol bulmamışdur

Anı bilmekde direm *mâ 'arefnâk*
'İbâdetde dağı hem *mâ 'abednâk*

ما عرفناك حقَّ معرفتك يا معروف
ما عبدناك حقَّ عبادتك يا معبود⁹

Şalavât hem selâm olsun tağıyyât
Resûline kim oldur mazhar-ı zât

Ki anuñ şânına *levlâke levlâk*
Dimişdür Hâķ *lemâ ħalaķtû 'l-eflâk*¹⁰

Odur sırr-ı ħaķîķat *kâ*' inâta
Odur nûr-ı mu'ayyen mümkinâta

Muħaķķaķ baĥr-i zâtüñ gevhâridür
Sa'âdet ma'deninüñ cevheridür

Odur deryâ-yı vahdet ser-nihengi
Aña uymayan oldu *dîv ü zengî*

Selâm olsun dağı âline her gâh
Ki anlardur anuñ sırrından âgâh

Dağı aşĥâbına aĥbâbına hem
Olupdur ol ħabîbe yâr-ı mahrem

Gel ey tâlîb olan râz-ı nihâna
Nazar kııl cân göziyle bu beyâna

Ķulađın aç bu söze müstemî' ol
Dilerseñ ħurb-ı Hâķ'a bulasın yol

Bu söze ger açarsañ cân ħulađın
Uyandura senüñ göñlüñ çerâğın

Aç 'ibret gözini bu ma'nâya baķ
Bu çeşmüñ çeşm-i câna eyle mülĥaķ

Göñül âyînesinden sil ħubârı
Tecellî ide nûr-ı kibriyâyı

Göñüldür çünkü me'vâ-yı tecellâ
Anuñ nûrıyla kııl anı mücellâ

Ħicâbın def' iderseñ bu aradan
Görine gözlerine ol yaradan

Nesîmî

Maķşad-ı aķşâya vardur gerçi yetmiş biñ hiçâb¹¹

Buĥl yokdur kııl teveccüh Hâķķ'a *aķbil ve lâ teĥaf*¹²

⁸ Kâf (ك) ve nûn (ن); kevn (olma) kökünden "kûn (كن)" emrindeki iki harfin ayrı ayrı okunuşudur. O, bir şeyi yaratmak isterse ona sadece "ol" (Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47; En'âm, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Mü'min, 40/68) demesi yeter. Ol dediği şey hemen olur. (Yılmaz, 2013, s. 351-352)

⁹ "Ey Allah'ım, seni şânına yakıştır bir şekilde bilemedik, ey ibadete lâıık olan Allah'ım sana lâııkıyla ibadet edemedik." Hadis-i Şerif. Bkz. (Yılmaz, 2013, s. 474)

¹⁰ "Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed), felekleri yaratmazdım." Lafiz itibariyle böyle bir kudsî hadis olmadığı ileri sürülmüştür. Ancak Hz. Muhammed'e övgü olarak yazılan na'tların çoğunda bu söze yer verilmiştir. Bkz. (Yılmaz, 2013, s. 456).

¹¹ Bu beyit aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

¹² أُقْبِلْ وَلَا تَخَفْ "Berî gel, korkma!" Hz. Mûsâ'ya hitaben söylenilen ibare, Kasas Sûresi'nden kısmî iktibastır. Kasas Sûresi, 28/31.

Eger ‘âşık iseñ vech-i Hudâ’ya
Fenâdan geç ulaş mülk-i beķāya

Fenāyı ķo beķāya t̄alib ol kim
Olasın yer ü gök mülkine h̄akim

Vücūduñ mülküni ol d̄iv elinden
Süleymān ol u ķurtar seni senden
[31b]

Gözūñ aç kendüzūñden olğıl āgāh
Uyan ğafletde ķalma şöyle gümrāh

Özūñden vāķıf ol tañı özūñi
Ki H̄akķ’ı göre görenler yüzūñi

Ẓamirūñ t̄olmış efkār-ı h̄ab̄ise
Uyarsın dā’imā nefis-i h̄asise

Ṭağılmış ‘aql u fikrūñ s̄im ü zerde
Arayuben gezersün baħr ü berde

Cihānuñ z̄inet ü naķş u hayāli
Ṭolupdur göñlūñ içre bil bu h̄ali

Büt idindūñ cihānuñ kār u bārın
Bilür misin ne gelür başa yarın

Hevā-yı nefse uyup gice gündüz
Düşersin ‘āk̄ibet bir ķāha añsuz

Dirüp s̄im ü zeri dā’im yığarsun
Su’āl itdükleri demde n’idersün

Bu efkārı ķo yüzūñ H̄akķ’a dönder
Dem-i āħirde ķalır s̄im ile zer

Bu s̄im ü zer seni aldar beğāye
Çürütdūñ ‘ömrūñi virdūñ hevāya

Bunı benüm diyü muħkem t̄atarsun
Cehennem odına cānuñ atarsun

Buña benüm diyenūñ ‘aqlı yoķdur
Bunuñ mekr ü hayāl ü āli çoķdur

Bunuñ elinden olan şöyle ğāfil
Ebed h̄üsrān olur bil aña h̄aşıl

Nesimī

Devletine bu dünyānuñ olma muķayyed ey melik
Anuñçün ki dünyenūñ devleti bi-şebāt olur

Cān ü cihāna ur ķafa ‘âşık iseñ ger ey göñül
‘Āşıķa farz u müsteħab terk-i ta‘ālluķāt olur¹³

Buña göñül virüp benüm diyenler
Bil anlardur peşimānlıķ yiyenler

Bir iki gün yüzūñe güler aldar
Şoñ üçü saña anı eyler ol dar

Münaķķaş t̄onlar ile t̄onanursun
Tefāħür idüp aña özenürsün

Buña mağrūr olup düşdūñ yabana
Ķamu sermāyeyi virdūñ ziyāna

Bu dünyā devletinūñ yoķ beķası
Belā vü derd imiş zevķ u şafası

[32a]

Cihānuñ mülk ü mālın vir fenāya
Ser-ā-serden geķuben gir ‘abāya

Çü dünyā kimseye mülk olmamışdur
Daħi bir kes vefāsın görmemişdür

Kimesne h̄iç bunı t̄utmış degildür

¹³ Nesimī’nin söz konusu bu iki beyti aruzun müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Anı bir lu'bıla ütmiş degildür

Mâl ü mülk ü 'izz ü cāh bürhân-ı dünyâdur velî
'İzzet-i 'uqbâ gerek zîrâ ki olmaz infîşâl

Ṭâlibâ rûh ol kim anuñ sırrıdır 'ilm-i ledün
Ṭayyib ü ṭâhir olupdur zâhir olmaz imtişâl

Şu şâhlar kim cihâna geldi gitdi
Ḳamunuñ menzili ṭoprağa yetdi

Gedâ vü şâh düşer bu derde nâçâr
Gözün aç ğaflet içre Ḳalma zinhâr

Ḳanı İskender ü Fağfūr u Hâḳân
Ḳanı Keyhüsrev Dâvud Süleymân

Ḳanı Cemşîd ü Ḳanı Ḳayser-i Rûm
Bu girdâb içre oldı cümlesi güm

Ḳanı Şeddâd Şemûd ile Ḳanı 'Âd
Ḳamusun eyledi devrân berbâd

Ḳodı gitdi Ḳamusı tâc u taḫtı
Ṭağıldı hâşılı esbâb u raḫtı

Bunu bunda Ḳoyuban gideceksün
Ecel cāmından âhîr içeceksün

Aña göre yarağın hâzır eyle
Özüni kendüzüne nâzır eyle

Nesîmî

'Âr ile nâm u nengiñi oda biraḳ u yaḳ anı
'Ârif-i zât olan Ḳaçan mültefit-i şîfât olur

Cân u cihân u dîn ü dil oynamayan bu 'arşada
Şâh-ı cihân olursa ger şol sürḫa şâh-mât olur¹⁴

Gel imdi boz ṭılısmını vücūduñ
'Ayân olsun saña 'ilmi Vedūd'uñ

Vücūdını Ḳomayan cāna irmez
Aña cān virmeyen cānâna irmez

Şaḳın fevt eyleme fırsat demini
Yele virme bu 'ömr-i nâzenîni

Bu dünyâ cîfesine olma ṭâlib
Ki kelb oldı olanlar aña râğıb

[32b]

Yârin dîdârdan maḫrûm Ḳalır bil
Şular kim ṭâlib-i dünyâ olur bil

Bu dünyâ bil ḫicâb-ender-ḫicâbdur
Ḫaḳ'ı Ḳoyup bunu sevmek 'acîbdür

Nesîmî

Mülkle mâl u salṭanat bir çûbe şaymaz ey gönül
Kim ki diler cemâlini yâ ṭaleb-i vişâl ider¹⁵

Bu dünyâ mûr u mâr oldı ser-â-ser
Ba'îd ol anlar ile olma hem-ser

Ṭaleb ḳıl âdemî 'âlemde ey cān
Kim oldur mazḫar-ı envâr-ı Yezdân

Bil âdem mazḫar-ı Ḫaḳ'dur ḫaḳîḳat
Revâdur ḫaḳ disem ender ṭariḳat

Ol âdem gönüldür Ḫaḳ taḫtgâhı
Âdemden ğâfil olma aña râhı

Âdemden önnden esmânuñ ṭariḳın
Melek ol dîv ü perî olma şaḳın

Ḫaḳ'uñ 'aşḳına düş Ḳo ḳîl ü ḳâli
Muḳallid olma aña işbu ḫâli

¹⁴ Nesîmî'nin söz konusu bu iki beyti aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

¹⁵ Bu beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Âdemden buldı bulan hâzrete yol
Yüri var imdi sen de âdemi bul

Kıl âdemden taleb ‘ilm-i ledünni
Bilesün tâ ne imiş düni günü

Der-i haķikât rüz-ı sırr-ı evliyâ est
Lîk şebdânî-i sırr-ı ehl-i riyâ est¹⁶

Bu esrârı ne bilsün ol ‘azâzil
Kim anuñ tã‘ati rızk u riyâdur

Gel ey şüfî şafânuñ şâfîsin iç
Ki şâfî içenüñ içi şafâdur

Dilersen bulasun mâ-yı tühürü
Bu ğaflet cür‘asından kıl ‘ubürü

Bu ‘ıyş-ı dünyâdan geç kim fenâdur
Şarâb-ı ‘aşkı nüş it kim beķâdur

Demidür içegör baħr-i maħabbet
Ki ğalbün şâf ola gide küdüret

Küdüretten şu kim şâfî degildür
Şarâb-ı ‘aşk aña şâfî degildür

Vücüduñ Kâf-ı Sîmurğ ‘aşk-ı Hâķ’dur
Vücüdın bilmeyenden Hâķ irâķdur

Fenâdan içüp uçmayınca murğân
Göre menzil alur mı ey hoş-elhân

[33a]

Eger senden saña olmazsa himmet
Nite fark eylesün nür u zulmet

Ķanad açdurmayınca murğ-ı câna
Nice kıoya Ķadem heft-âsmâna

Nice geçüp gide bunca Ķicâbı
Nice bula Ķudâ’ya feth-i bâbı

Didi çün üscüdü¹⁷ Ķur’ân’da Allâh
Dün ü gün secde Ķılgıl olma gümrâh

Yüzün Ķibleye dönder Ķıl ‘ibâdet
İre tâ kim saña Hâķ’dan hidâyet

Hidâyetdür hidâyet vech-i âdem
Anuñçün cümleden oldu mükerrem

Şefâ’at ister isen Muştafâ’dan
Dönüp Ķibleye ol ehl-i şafâdan

Hâķikî Ķible kâmil âdemidür
Kemâlât ehli anuñ hemdemidür

Ka’be içinde görmeyen ol şanemi mu’âyene
Hiç imiş ol şafâsızuñ sa’y ile ziyârete¹⁸

Bu âdem şöħbeti Hâķ şöħbetidür
Sa’âdet ehli birle sermedidür

Bu bezmün şâħibi Hâķ’dur ezelden
Degil vâķıf olan *belhüm aĶalden*¹⁹

*Seķâhüm rabbühüm*²⁰ Ķamrından âĶâh
Ebed Ķaldı bu yolda aña gümrâh

Velî şol kim bu meyden mest olupdur
Bu ğaflet uyħusundan Ķurtulupdur

Cihân bâĶında oldur gül ü gülşen

¹⁶ “Hakikat kapısı, evliyaların sırrı gibi aydınlıktır. Bu sır, riyâ ehlinde ise kapkaranlıktır.”

¹⁷ اسْجُدُوا “Secde edin.” Bu ibare, Bakara Sûresi’nden kısmî iktibasdır. BakaraSûresi, 2/34.

¹⁸ Bu beyit aruzun müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün kalıbıyla yazılmıştır.

¹⁹ (بَلْ هُمْ أَضَلُّ) “Belki daha fazla sapıktırlar” anlamında kısmî âyet iktibasdır. Furkan, 25/44; A’râf, 7/44.

²⁰ (وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ) “Rableri, onlara tertemiz bir içki içirir” anlamında kısmî âyet iktibasdır. İnsân Sûresi, 76/21.

Anuñ yüzünden 'âlî oldı rüşen

Teferrüc kılgıl imdi 'aşıkâna²¹

Temâşâ kııl bu bâğuñ gül-'izârın
İşit bülbüllerüñ âhıyla zârın

Bu bâğ-ı 'âleme gül virdi revnağ
Hezârân 'andelîbî zârıdır bağ

Cihân bâğında gül-bû âdemîdür
Kim eşyâyı diri tutan demidür

O gülüñ bülbüldür cümle eşyâ
Zebân-ı hâl ile her biri gūyâ

Çamusı âdemüñ bülbülleridür
Cihânu talduran gülğulleridür

Cihân içinde aıla her ne kim var
Dün ü gün âdeme oldı talebkâr

Anuñçün säyebândur gökler ey cân
Anuñçün döşenüp yer oldı meydân

[33b]

Anuñçün ay u gün sergeşte hayrân
Anuñçün rağş urur bu çarğ-ı gerdân

Anuñçün çağlayup dâ'im ağar şu
Lisân-ı hâl ile şular çeker hû

Anuñçün süznâk olmışdur âteş
Eser yeller anuñçün oldı serkeş

Çamusı âdemüñ efgendesidür
Ser-â-ser cümle anuñ bendesidür

Çamusı kıl bularuñ şâhidur ol

Zemîn ü âsmânuñ mâhidur ol

Ger disem hağsun nigâr-ı guşşadan İblîs erir
Ger disem insân şığmaz 'ağla kim insân olur²²

İnceden incedür bu söz *fâ'tebirü*²³ ki kendüden
Dağl idemez bu mantıka her kişinüñ 'ibâreti²⁴

Yeter ey bülbül-i murğ-ı sehergâh

Niçe bir derd ile idesün âh

Ne deñlü söyleseñ yokdur nihâyet

Bu menzilde nihâyetdür bidâyet

Bu bâğuñ bülbülü vardur hezârân

Oğurlar mağfil-i güllerde destân

Bu ma'nâdan nedür söyle murâduñ

'Ayân eyle sözün Sulţân Murâd'uñ

Söze gel tûñ-i şeker-feşân ol

Sözünde Hüsrev ü Şirîn-zebân ol

Çü sensün ma'rifet bağrında gavvâş

Getür bu ortada bir gevher-i hâş

Güher diz rişte-i elfâza her bâr

Nişâr it 'âleme lü'lü'-i şehvâr

Terennüm kııl girü bu 'aşk sözinden

Niğâbı ref' kııl ma'nâ yüzünden²⁵

Ele sâz al u göster süz-ı 'aşkı

Biraz 'uşşâka aç nevrüz-ı 'aşkı

Yine 'aşk perdesine eyle âgâz

²¹ Beytin ikinci mısrası eserde boş bırakılmıştır.

²² Bu beyit aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

²³ (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ) "Ey akıl sahipleri ibret alın!" Haşr Sûresi, 59/2.

²⁴ Bu beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

²⁵ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

Nevāya başla göster bize şehnāz

Bu bezm içinde depret çeng ü k̄ānūn
Ki raq̄şa gire gōkde ay ile gün

Sözünü söyle ey cān hūb u mevzūn
Ki ola her gōñülde dürr-i meknūn

Bize bezm-i elestden bir haber vir
Mey ü şahidden eyle bize taqrīr

Mey ü şahid harām ehl-i riyāya
Anuñçün düşdi ğamgīn bu riyāya

[34a]

Eger ‘āşık iseñ terk it riyāyı
Şeyāñin ehlini қо ol Hūdāyī

Çamunuñ terkini ur ol mücerred
Mücerred olmayanı Hāq ider red

Dilerseñ t̄ālibā genc-i ma‘ānī
Bu şüret varlığını eyle fānī

Hiçāb-ı āb u gilde q̄alma ey yār
Müyesser ola dirseñ vaşl-ı dildār

Cemāl-i yāra ey dil cān gözin aç
Ki tā keşf ola saña sırr-ı mi‘rāc

Çün ahsen şüreti şāyetkītağdur
Anı görmeyenün işi ğalağdur

Yüzün hāk eyle yolında Hāqīkī
Anı yoqluğdur rūsümüñ t̄arīkī²⁶

Cemālinden oqı seb ‘a ‘l-meşān²⁷
Bedī‘ olsun saña anuñ beyānı

Eşigine yüz ur her dem niyāz it

Ayağı tozına biñ ‘izz ü nāz it

Niyāz eyle gel imdi ‘āşıkāne

Pes andan soñra dil aç bu beyāna

Gel ey maḥbūb u maḥlūbum senūñ ‘ömrūñ hezār
olsun

Niḳābuñ aç yüzün göster ki ḥüsnūñ ber-qaṛār
olsun²⁸

Kerem kıl serverā eyle iḳāmet

Ki q̄opsun q̄āmetūñden biñ q̄iyāmet

Şun ey sāḳī şarāb-ı ergūvānı

Ki pür-mest eylesün rūḥ-ı revānı

Vişālūñ şerbetinden eyle mesrūr

Gözün nergislerinden eyle maḥmūr

Cemālūñden götür t̄urfe niḳābı

Ki cānumda bulam ḥüsnü‘l-me‘ābı

Hāḡ u ḥālūñ kitābından sebaḡ vir

Ledün ‘ilminden idem size taqrīr

Şehā tevfiḳuñ eyle baña yoldaş

Ki idem k̄üntü kenzūñ²⁹ sırrını fāş

Virem taḥḳīḳ cevābın bu su‘ālūñ

‘Ayān idem rumūzdan ehl-i ḥālūñ

‘Ārif iseñ gel işbu dem tā bilesün haber nedür

İşbu daḳīḳ işārete añlayıgör haber nedür

Ġayrete gelse ādemi ‘ilmini ḥāşıl eylese

²⁶ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

²⁷ Yedi āyetten meydana gelen ve *Kur‘ān-ı Kerīm*’in ilk sūresi olan Fatiha’ya verilen ad. Kelime olarak “tekrarlanan yedi āyet” anlamına gelir. *Kur‘ān-ı Kerīm*’de Fatiha için bu isim kullanılmıştır. (Pala, 2012, s. 392)

²⁸ Bu beyit aruzun mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün kalıbıyla yazılmıştır.

²⁹ “Ben gizli bir hazine idim.” Kudsī hadis diye aktarılan bu sözün uydurma hadis olduğu bildirilmiştir. (Yılmaz, 2013, s. 396)

Cehle mürekkeb olmasa bilse bu dem hüner nedür³⁰

[34b]

Bu terkîbden murâdum añlar iseñ

Diyeyin 'aşkıla ger diñler iseñ

Çulağun tüt ki sözdür dür-i güher

Sözi 'aşkıla diñle ey birâder

Var idi Rûm içinde bir ulu şâh

Ki 'ilm ile bulurdu göklere râh

Cihânda ya'nî ki Sulţân Murâd Hân

On iki silsile ez-âl-i 'Osmân

Olup Koştantîniyye tahtgâhı

Çul olmuşdu yedi iklîm şâhı

Selîmü'l-kalb idi nefsi-i halîm ol

Terahhüm şefkat ıssı ki kerîm ol

Şalâhiyyetde mişli nâdir idi

Kemâl-i 'ilme dâ'im nâzır idi

Çurupdu râh-ı şer'-i Muştafâ'da

Şerî'at bâbın itmişdi küşâde

Cihân âsüde idi sâyesinde

Yetişmiş idi nâmı hendesede

Pes eyle olsa vâcib oldu bize

Du'âlar idevüz ol görkli yüze

Hudâyâ şakla anı her kazâdan

Emîn eyle cihânda her belâdan

Şâhâ felek ez-bezm-i tû der-rağş u semâ'est

Hoş bâş ki zâlim neberd râh be-menzil³¹

Devrân-ı felek yeksere ber menba'-ı 'adlest

Dest-i tûb ez-dâmen-i in zemzeme meksel³²

Şu deñlü Hâk aña virmişdi rif'at

Yedi iklîmi tütmuşdı tamâmet

Velîkin yogıdı bir toğrı kavli

Ki Hâk üzre olaydı fi'l ü kavli

Dilerdi ol ide dâ'im 'adâlet

Velî hâkimlerindendi hıyânet

Re'âyâyâ idüp zulm ü cefâyı

Ferâmüş eylemişlerdi vefâyı

Yağıldı zulm ile il ü vilâyet

Nuhüset virdi âfâka çalâlet

Dirîgâ götürüldi 'adl ü devrân

Dirîgâ göge ağdı hüküm-çırân

Dirîgâ ortadan gitdi şerî'at

Çuhürda geldi niçe dürlü bid'at

Dirîgâ kalmadı kâşid-ı inşâf

Vebâl ü zulm irişdi kâf-bâ-kâf

[35a]

Dirîgâ kanı sikke keyl ü mîzân

Küdüret hâşıl itdi ehl-i 'irfân

Hudâyâ virmegil cühhâla devlet

Cehl-i devlete vallâh kâ'il olmaz

Hâlâyık guşşa içre kaldı eyvâh

Çam u guşşa ile nesne hâşıl olmaz

³⁰ Söz konusu bu iki beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbiyla yazılmıştır.

³¹ "Sultanım! Senin meclisin hoş sohbet, raks ve semâ üzerinedir. Zalimler ise savaş ve mücadele yolundadır."

³² "Dünyanın yegâne kaynağı adalet ve âdilliktir. Bu adalet eli (riyâkârların) eteğinde tembellik nağmesi gibi olmuştur."

Çün āgāh oldı şāh işbu semtden
Begāyet hışma geldi bir elemden

Niçe zālimleri getürdi ele
Niçe mazlūmlara virdi nevāle

Çün ol zālimerūñ geldi haqından
Zulm def' oldı ırakdan yakından

Cihānuñ cānıdur bil 'adl-i sulţān
Ve ger olmazsa 'ālem ola vīrān

Gerekdür şāh-ı 'ālemde 'adālet
'Adāletden irer sulţāna rif'at

Daği herkes gerek nefsinde 'ādil
Sözine ehl-i Haqq' uñ ola kâbil

Eger sulţān eger mīr ü gedā hem
Cihānda olmuş idi 'adle hem-dem

Kıyāmetde tura 'arş gölgesinde
Şafālar eyleye 'adl ülkesinde

'Adālet her kime yār olsa ey yār
Göre yarın cinān içinde dīdār

Velī şunlar ki zālīm oldı bunda
Niçe giryān olur gör yarın anda

Saña gör kim ne qaldı nefsi zālīm
Dimezsün 'ākıbet n'ola hālüm

Tamām azdurdı çıkardı yoluñdan
Hāberdār olmaduñ kendü hālūñden

Nefsūñe şol zulmi kim sen eyleduñ
'Ālem içre bāğı Tatar itmedi

Vücūduñ mülkine çün itmeduñ dād

Tağıñduñ pes niçün mü'min diyü ad

Görüñ mü'min olanda 'adl ü inşāf
Henüz sen şirk ü şekden olmaduñ şāf

İşüñ kanlar döküp zulm eylemekdür
Naşīhat saña pes zāyi' emekdür

Hudā la'net ider zālīm olana
Ne diyem la'net içinde qalana

[35b]

Qavlūhu Te'ālā: ³³ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ

Dün ü gün nefsūñe zulm eylesün
Hudā'nuñ ni'metini bilmeyesün

Sanursun bunda zulme el bugün bil
Tağarlar boynuña anda selāsil

Ziyānlar tutup elete şamuya
Düşesün anda bir özge kuyuya

İlāhī cürm ü 'işyān bizde bī-ħadd
Velīkin luţf u ihsān sende bī-'add

Yüzümüz qarasına bakma ey Haq
Gāzabdan rahmetüñdür daği esbağ

³⁴ سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَىٰ عِضْبِي

Bize luţf u hidāyet eyle yā Rab
Bize 'avn ü 'ināyet eyle yā Rab

Kerīm ü hem Raḥīm ü hem Ğanī sen
Ğarīb ü 'āciz ü kemter gedā ben

Kerem kıl ben faqiri eyle dilşād
Elinden nefsi şümüñ dād-ı feryād

Halāş it nefsi şümüñ zulmetinden

³³ "Onların kalplerinde bir hastalık vardır." Bakara Sûresi, 2/10.

³⁴ "Rahmetim, gazabımı geçti." Kaynaklarda kudsî hadis olarak geçmektedir. (Yılmaz, 2013, s. 602)

İrişdür nûruña şād it bizi sen

Daḫi ol pâdişāh-ı ber ü baḫre
'Aṭā kı l vāşıl olsun feyz-i nûra

Ki dā'im 'adl ü inşāf ola işi
Kemālâtınuñ olmaya şaḡışi

Kese zālîmlerüñ 'ırkın cihāndan
Re'āyā olalar ḫoşnûd andan

Muşaffā ḫātır it her māsivādan
Cilā vir ṭab'ına nûr-ı şafādan

Ḥudāyā aña elṭāfın 'amīm it
Cebīnüñ ḫürmetin göñlün selīm it

Nesīmī

Çün gide ortadan ḫicāb 'ayne mübeddel ola 'ilm
Biline anda kim kimüñ ḫalbi selīm içindedür³⁵

Der-Ṭaleb-i Pādişāh-ı Aḫvāl ü Ef'āl Ehl-i Riyā vü Muḫallidîn

İşidüñ çünki sen Sulṭān Murād'ı
Ne resme diler idi 'adl ü dādı

Velīkin yoḡidi üstād-ı kāmîl
Ki andan terbiye ideydi ḫāşıl

Zamīrüñ herkesüñ ṭurmaz arardı
Ḳılı 'irfān ile ol kırık yarardı

Velī bulmaz idi bir yār-ı şādık
Ki ola ḫāli ḫāline muvāfık

[36a]

Budur bil ehl-i taḫlīdüñ maḫāmı
Ki ḫāli ḫāline uymāz tamāmı

Muḫallid ḫaplamışdur bu cihānı
Cihānda merd-i kāmîl var mı fānī

Velīlik da'vīsın idüp cihānda
Velīkin kendüsi şekk ü gümānda

Degilken nefsinüñ ḫāline vāḫıf
Şatarlar 'āleme dürlü ma'ārif

Sözi şî'r ü şanāyi' baḫsañ ammā
Bularuñ cān gözi olmışdur a'mā

Oḫurlar ehl-i Ḥaḫḫ'uñ güft ü gūyın
Velī terk eylemezler zıst-ḫūyın

Götürür her biri tācıyla misvāk
Şatar keşf ü kerāmet böyle bī-bāk

Şalındırur başında ṭaylasānı
Ṭaḫar nāmın fülān bin fülānı

Ḳurar tesbīḫin elde dām u dāne
Şaḫar mekr ile efsün u fesāne

'Aşā vü ḫırka boynında ridāsı
Riyā ile ṭolupdur göñli pāsı

İder dünyā içün biñ dürlü tezvīr
Berā-yı ekl ider şeklini taḡyīr

Bular ṭāliblerüñ rehzenleridür
'Azāzil bunlaruñ çübānlaridür

Bular ḫuzḡundurur dünyā leşine
Velī bir gün ḫonar şāḫīn başına

Çeker yırtar ṭaḡıdur beynesini
Ṭolar nār-ı cehennem birle sīni

Budur ḫāli bilün ehl-i riyānuñ
Ḳıyās it ḫālin anlara uyanuñ

Bular fark itmedi ḫaḫḫ ile bāṭıl

³⁵ Bu beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Degil mürşidliğe lâyık bular bil

Nedür didi bu ma'nānuñ güvāhı

Şular kim ola bu resmile'āşī

Didi nedür su'ālimüñ cevābı

Çılur Hâk anlara yārın kışāşı

Bu nükteye kim ider fetḥ-i bābı

Ey hırka giyen yol urıcı zāhid-i sālūs

Bu müşkil işi kimdür başa vara

Şirketden arın hırka-i gil-i vaḥdete bandur

Bu gizlü sırrı ide āşikāra

Çün çarḥ-ı felek cāhil ü nādān sever oldı

Çanı bir merd-i kāmīl görmiş anı

Pes lā-cerem uş faẓlı ḥarīdār bulınmaz³⁶

Hüveydā ide bu genc-i nihānı

**Der-Nefret-i Tabī'at-ı Pādişāh ez-Ḳavm-i Riyā vü
Su'āl-i ü Rā Beyān şoden³⁷**

Çanı bir 'ārif-i ehl-i ḥaḳīḳat

Bularuñ ḥāllerin çün gördi ol şāh

Ki bulmuş ola ol ilde ṭarīḳat

Ki hīçbiri degil ḥālinden āgāh

[36b]

Çün işitdi bunı şeyḥ ü faḳīḥler

Çü bildigüm degil ehl-i ḥaḳīḳat

Bu naḳşa yazdı her biri kürühler

Bulardı eyledi ol ḥaylī nefret

Kimisi ḥaşr olup ender taḥayyür

Elin çekdi bulardan oldı bīzār

Kimisi itdi güftārın taḡayyür

Çü buldı bunları bāṭın dil-fiḡār

Kimisi küfr ṭıtdı bu su'ālī

Kemāl-i 'ilme çünkim sālīk oldı

Gider dilden didiler bu ḥayālī

Niçe sırr-ı ḥafīye mālīk oldı

Şerī'atde küfürdür bu mesā'il

Oḳurdu dünı günü 'ilm-i ḥikmet

Ḥaḳīḳatde mü'evveldür velī bil

Alurdu ma'nāsındandürlü lezzet

Gelür te'vīle ol 'ilm-i ledünden

Oḳurken gözine bir ma'nīey yār

Küfür lāzım gelür mi diñle bundan

Düş olup söyledi bilmedi deyyār

Ḥaḳ'uñ zātına isnād itmek olmaz

Yaḳīn bil zāhiren virür bürüdet

Bu yolda ḡayrı ḥāl vārdur bilinmez

Aña kim te'vīlin bilmez ḥaḳīḳat

Müşkil bu sözi oluban çün bilmedi kimse

Düşüpdür mün'akıslafz u ma'ānī

Müşkil sözini dünyede insān daḡı bilmez

Velī maḳşūdın işit eydem anı

İnsān oluban cāme giyüp dünyeye geldüm

Budur ol ma'nā kim didi ḥafādur

Ki zāt eşyāyı görmekte 'amādur

Su'āl itdi ḳamu şeyḥe kemāhī

³⁶ Söz konusu bu iki beyit aruzun mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır.

³⁷ "Padişahın, riyâ ve taklit ehlinin sorularına verdiği cevaplar ve onlara karşı duyduğu nefret hakkındadır."

İnsân sözünü dünyede insân dağı bilmez³⁸

[37a]

Bu sözi ben dağı çün eyledüm güş
Derünümünden çü 'ummân eyledüm cüş

Didim 'avn-i Hudâ ger ola hem-râh
Kılam bu ma'niden ben anı āgâh

Teveccüh eyledüm Rabb-i Raḥîm'e
Şıgındım cân u dilden ol Kerîm'e

İrişdi kalbime ol demde ilhâm
Bu sırrı diñle eydem sana i'lâm

Ḥaḳ'ıñ zâtını a'mâ demek el-ḥaḳ
Bu bir lafz-ı küfürdendir muḥaḳḳaḳ

Kelâmında nitekim didi anı
Okı bu âyeti terk it gümnâni

Ḳāle Te'alā: ³⁹ وَأَقْوَضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

Baña tefvîz idüñ dir işi Ḥaḳ
Ki her hâlde görinen sırr-ı muḥlaḳ

Şu ḳul kim aña tevfiḳ idevarın
Ḥaḳ anuñ dâ'imâ oña reh-kârın

Yeter bu söz işâret ü delâ'il
Ki Ḥaḳ görür bilürmiş her işi bil

Na'am Ḥālîḳ O'dur bilür ḳamuyı
Yer ü gök 'arş u kürs uçmaḳ ḳamuyı

Başîr oldur Ḥabîr oldur 'Alîm ol
Semî' oldur Ra'ûf oldur Ḥakîm ol

Anuñçün buldı her şey bunda işbât
Cemâline düşüpdür cümle mir'ât

Muḥammediyye

'Ālemün naḳşını ḥayâl gördüm
Anuñçün ḳamu kemâl gördüm
Cümle 'âlem çü maḫzar-ı Ḥaḳ'dur
Ol ḥayâl içre bir cemâl gördüm⁴⁰

Baḳan ol gören ol görinen oldur
Özin irâde bilen bulan oldur

Eger ki açduñ ise cân gözünü
Anuñla göresin cânân gözünü

Kemâ ḳāle 'aleyhi's-selām: لَا يَرَى اللَّهُ غَيْرَ اللَّهِ لَا يَعْرِفُ اللَّهُ غَيْرَ اللَّهِ⁴¹

Bu sözüñ sırrına irmezsün ey yâr
Özüñden olmayınca sen ḥaberdâr

Bunuñ taḫḳîḳe vardur ihtiyâci
İşit ey Ka'be-i ma'nâya ḥacî

Muḳallidden bu sözdür añla bîrün
Bu sözden ğâfil olan oldı mecnün

Şu deryânuñ ki yok ḥadd ü kenârı
'Uḳülün ḳalmaz anda ihtiyârı

[37b]

Velî tefhîm için diñle kelâmı
İşit eydem değılseñ 'aḳl 'aşî

Çün işitdün su'âlinden ḥiḳâbın
İşit tafşîli ile hem-civârın

³⁸ Söz konusu bu iki beyit aruzun mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır.

³⁹ "Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah, kullarını çok iyi görendir." Mü'min Sûresi, 40/44.

⁴⁰ Bu dörtlük aruzun fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Manzûmenin tamamı için bkz. (Çelebioğlu, 1996, s. 191)

⁴¹ "Allah'ı Allah'tan başkası görmez ve Allah'ı Allah'tan başkası bilmez." Kelâm-ı kibâr veya sūfîlerin sözünü andıran bu hadîs-i şerîf, hadîs kaynaklarından tespit edilememiştir.

Ezelde bil haqı̄kat hażret-i zāt
Merātibden idi müstağnı̄ bizzāt

Merātib idi aña vü eḫadiyyet
Çün oldur mālīk-i mülk-i hüviyyet

Odur zāt-ı kađīm ü lā-yezālī
Odur k̄ā'im-şifāt-ı bī-zevālī

Odur ol *kenz-i maḫtī* bī-bidāyet
Ki anuñ ḫaddine yoḫdur nihāyet

O bir deryā-yı maḫz-ı muṭlaḫ idi
Şifātı zātına müstağraḫ idi

Ta'alluḫdan müberrā idi zātı
Mu'arrā idi her şeyden şifātı

Ki ya'nı̄ ḫālī idi her nu'ütan
Münezzeh idi ol nefy ü şübütan

Yoğidi hażretinden ayru bir şey
Hemān öz zātı idi görinen ḫayy

Mekānı lā-mekān olmuşdı muṭlaḫ
Nişānı bī-nişān idi muḫaḫḫaḫ

Yoğidi 'arş u ferş ü çarḫ-ı gerdün
Yoğidi necm-i seyyār ile gün

O bir maḫz-ı vücūd-ı muṭlaḫ idi
Ḫamu eşyā anuñla mülḫaḫ idi

Cihān ü cān bir nūr idi cümle
İkilikden bular dūr idi cümle

Vücūd-ı vāhid idi cümle eşyā
Cihān garḫ idi şankim ḫa'r-ı deryā

Ḫurūşa geldi ol deryā-yı a'zam
K'anuñ mücididür bu cümle 'ālem

Tekāzā eyledi esmā-yı ḫüsnā
Biline tā ki ism ile müsemmā

Muḫammediyye

Ki niçe niçe bātında niçe ḡayb-ı ḫazāyında
Niçe vaḫdet sarāyında 'ademde ḫalmışız 'amyā

Belī şadr-ı mu'allāyuz çü şāḫib-ḫadr-i a'lāyuz
Velīkin sırr-ı aḫfāyuz gerekdür bize isticlā⁴²

Ezeldendür bu 'aşḫ işi ezelden
Delīl ü reh-nümādur lem-yezelden

Severdi kendi kendü hażretini
Diledi göre kendi kendüsini

[38a]

Bir ün itdi lisān-ı ḫudretinden
Didi *kün* pes kemāl-i ḫikmetinden

Ḫamu ma'düm idi mülk-i 'ademde
Kem idi cümle mevcūdāt 'ademde

Çün āḡāḫ oldı sırr-ı *kāf u nūdan*
Hemān bir āyīne düşdi evāvinden

'Adem āyīne düşdi çünki cānā
Tecellīsın aña Ḫaḫ itdi ilkā

O mir'āta düşüp 'aks-i hüviyyet
Zuhūrā geldi sırr u eḫadiyyet

Anuñ nūrı ziyāsından muḫaḫḫaḫ
Yaratdı 'ālem-i ervāḫı ol Ḫaḫ

Anuñ zātına oldı muḫābil⁴³

Vücūd-ı 'ālem andan oldı ḫāşıl

⁴² Söz konusu bu iki beyit aruzun mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Manzūmenin tamamı için bkz. (Çelebioğlu, 1996, s. 57)

⁴³ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

Gök ata oldı yer ana haķıķat
Bulardan toğdı bunca dürlü hıllkat

Ķamunuñ aşl u fer'i *kāf u nūndur*
Yer ü gök ehlini tıtan ol ündür

Yer ü gök 'arş u ferş ve cennet ü nār
Ol ondan zāhir oldı her ne kim var

İki hārfden mürekkebdür bu eşyā
İki hārfden olupdur cümle ihyā

İki hārf olduđı bu gūne 'illet
Hem iki 'āleme eyler delālet

Biri zāhir biri hem bātınıdır
Bu sırrı bilmeyen dīv-i denıdır

Bu iki hārf üçer hārfden mürekkeb
Üçerden bu iki altı olur hep

Bu altı şeş-cihet terkibi oldı
Ne kim var ise bunuñ gibi oldı

Anuñcün dir Ĥudā Ķur'ān içinde
Yaratdı yeri göği altı günde

Ķāle Te'ālā: ⁴⁴وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

Cihān bu resme çün buldı nizāmı
Tolup her şey ile tıtdı devāmı

Ķamu eşyā çü buldı yerlü yerin
Cihāt-ı sitte tamāmet buldı yerin

Gerek oldı irāde pes mezāhir
Tecellī tā ki andan ola zāhir

Pes Ādem düşdi mażhar-ı nūr-ı zāta
Ĥalīfe oldı cümle kā'ināta

Çün itdi Ādem'i kendüye mir'āt
Tecellī kıldı andan Ĥazret-i Zāt

Pes añla Ādem'i mir'āt-ı Ĥaķ'dur
Bu sırrı bilmeyen Ĥaķ'dan ırakdur
[38b]

Ne bilsün işbu sırrı her bahāyim
Ki ol *belhüm ağak*dan oldı dā'im

Ne dimekdür bu sözi añladuñ mı
Çü bārī añlamaduñ diñledüñ mi

Dimedi mi ĥadış-i ĳudsīde Ĥaķ
Ki ben bir gizlü *kenz* idim muĥaķķaķ

Diledim *kenz*imi ben eydem izhār
Anuñcün cümle ĥalkı eyledim var

⁴⁵كنت كنزٌ مخفياً فا حبيت ان اعرف فخلقت الخلق لا عرف

Getürdüm ya'nı ādem şüretini
Ķamudan kıldım a'lā rif'atini

'Anāşırdan kılup anuñ vücūdun
Velīkin şeş-cihāt itdim ĥudūdun

Aña virdim kemāl-i 'ilmile ĥāl
Biline tā ki andan cümle aĥvāl

Anı benim için ĥalkı anuñcün
Yaratdım dir bu sözde ferd-i Bī-Çün

Çehār 'unşur ki her şey mebbe'idür
Bu insānuñ vücüdi menşe'idür

⁴⁴ "O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, arşı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır." Ĥüd Süresi, 11/7.

⁴⁵ "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi diledim ve bilinmek için halkı yarattım" Ķudsī hadis diye aktarılan bu sözün uydurma hadis olduğu bildirilmiştir. (Yılmaz, 2013, s. 396)

Bu resme kı̇abil oldu ol kemāle
Ki mazhar oldu envār-ı cümle

Bu yüzdendür hadīs-i sırr-ı *Ievlāk*
Haķıķatdür lemā ħalaķtı'ı-l-eflāk

Bu tab' üzre çü kı̇abil oldu insān
İdindi kendüye āyine sübhān

Bu gözgünüñ içinde baķdı o şāh
Göründi gözgünüñ içinde Allāh

Bu yüzden *küntü kenziñ* perdesini
Açup gösterdi kendü kendüsini

Bu esrārı bilenler oldu ādem
Velīkin bilmeyen ħayvāndan kem

Bunı bilendür ādem ey ħiredmend
Bu ma'nādan gerek kim yiyesin ķand

Şu kim ref' itdi dilden māsivāyı
Bu yüzde gördi zāhir Ħaķ Te'ālā'yı

Bu sözde uş hadīs-i Muştafā'dur
Delīl kim Ħaķ yolunda reh-nümādur

Ķāle 'aleyhi's-selām: ⁴⁶ من رأى فقد رأى الحق

Budur bil *men re'eni* sırrı ey yār
Bu yüzden gördi gören bunda dīdār

Çün Ādem mazharıdır nūr-ı zātūñ
Odur bil cānı cümle kā'inātuñ

Bu şüretde velī mecmū'-ı insān
İki vech üzredür 'ālemde ey cān

[39a]

Biri ism-i Celāl'üñ mazharıdır

Biri ism-i Cemāl'üñ mazharıdır

Ref'i

Şöyle fehm it kim Celāl ile Cemāl
Vardur eşyāda görür ehl-i kemāl⁴⁷

Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Cemāl

O kim ism-i Cemāl'üñ mazharıdır
Haķıķat bil anı kim 'aşķ eridür

Mükerrem ādem oldur fi'l-ħaķıķa
Düşüpdür āyine envār-ı Ħaķ'a

Muķābil çün olur nūr-ı cemāle
Muħaķķaķ irer ol sırr-ı vişāle

Ta'alluķdan olur rūhı mücerred
Fenā bulur kılır hep varlığın red

İrişür *men 'aref*⁴⁸ sırrına ey yār
Bilür nefis olur Ħaķ'dan ħaberdār

Bulur pes yol kemāl-i lā-yezāle
Ki kı̇abil olmaya ırāķ zevāle

Bu menzil menzil-i ehl-i yaķındür
Ki bunlar cümle ķayđudan emīndür

Bularda ķayđu ķorķu olmaz ey yār
Bulardır bil ħaķıķat ehl-i dīdār

Ķāle Te'ālā: ⁴⁹ أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَخْزَنُونَ

Çü bunlardur ħaķıķat ħazret ehli
Bulunmaz bunlaruñ 'ālemde mişli

Nefs-i şān u naķş-ı şān u cism-i şān
Cümle cān-ı muţlaķ āmed bī-nişān

⁴⁶ “Her kim beni görmüşse Hakk'ı görmüştür.” (Yılmaz, 2013, s. 527)

⁴⁷ Ref'i'nin bu beyti aruzun fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁴⁸ “Kendini bilen, kuşkusuz Rabbini de bilir.” (Yılmaz, 2013, s. 492)

⁴⁹ “Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.” Yunus Suresi, 62/10.

Der-Şîfat-ı Mazhar-ı İsm-i Celâl

O kim ism-i Celâl'ün mazharıdur
Yakîn bil kim bu işden ol yiridür

Dün ü gün 'âdetidür küfr ü 'işyân
Cihân içre dinilmez aña insân

O kaldı ya'nî gaflet uyhusunda
Çü hayvân h'âb-ı hürduñ kaygusunda

Ne hayvân bil ki hayvândan kötüdür
Delîlim bu söze Haq âyetidür

Ḳāle Te'ālā: ⁵⁰أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ

Özin çünki çıkdı togrı yoldan
Pes oldı lâ-cerem *belhüm aqad*den

Geçürdi gaflet ile rûzgârı
Taleb kılmadı ol Perverdigâr'ı
[39b]

Unutdı Haqq'ı düşdi mâsivâyâ
Muqayyed oldı bu nefis ü hevâyâ

Bu nefis ü bu hevâdur eyle idrâk
Ki kıldı bunları bu resme derrâk

Bular ne kendüyi bildi ne Haqq'ı
Ne sağ u şol ve ne tahtı ne fevqı

Nedür maqşûd gelmekden cihâna
Haberdâr olmadı gitdi yabana

Bular hayvândurur hem ebter ahvâl
Maqâmıdur bularuñ derk-i esfel

Söz uzatmasun imdi ey qarındaş
Yakîn saña bu sırrı eyledim fâş

Bu iki fırkanıñ şerh ü beyânı
Disem döğünmeye biñ yılda anı

Eger aşılca bu söz dinileydi
Anuñla bir niçe defter tolaydı

Bu deñlü sözden ehl-i diller anı
Bilür ey t̄alib-i sırr-ı ma'ânî

Nesîmî

Şol kitâb nefisine olmadı kârî ey hakem
Anuñ vücûdına 'adem dirsem saña yalan gelür

Çün ma'rifetden hâlîdür hâli şu kıl ü kâlidür
Ol her zamân bu 'arşada 'üryân gider 'üryân gelür⁵¹

Der-Netice-i Kelâm Ki İnsân-ı Kâmilest⁵²

Bu sözlerdür haqîkat hep vesîle
Netice budur âhîr geldi dile

Çü sâkî-i elest⁵³ idi şabûhı
O demde buldı her 'aqde fütûhı

Ḳuruldu anda bir şâhâne meclis
Arada 'işret ehli düşdi hem-cins

Gök altın def eline aldı muṭlaḳ
Semâ'a gerdi anda çarḥ-ı ezraḳ

Bu çarḥuñ 'âdetidür devr-i dâ'im
Görebilmez bu devri her bahâyim

Göre billâh çarḥ-ı zü-fünûnı
Cihânuñ feylesofidur zebûnı

Ay u gün rûz u şeb toğar tolanur

⁵⁰ "İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar." A'râf Sûresi'nden kısmî âyet iktibasıdır. Bkz. A'râf Sûresi, 7/179.

⁵¹ Nesîmî'nin bu iki beyti aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁵² "İnsanın tasavvufî manada olgunlaşarak insan-ı kâmil olmasının neticesi hakkındadır."

⁵³ Burada Cenâb-ı Hakk'ın: "Elestü bi-rabbiküm yani Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusuna kulların da "belâ" evet cevabını verdikleri hadiseye telmih vardır. Bkz. A'râf Sûresi, 7/172.

Kevâkib cümle seyirinde bulunur

Güneş çünkim toğar burc-ı semâda
Kevâkib muzmañil olur hevâda

Cihâni rüşen eyler pertevinden
Bulur neşv ü nemâ yer pertevinden

[40a]

Biter yerden bu dürlü dürlü ni'met
İrişür cümle halka h'ân-ı rahmet

Bu ni'metler hemân ih'sân içündür
Hemân bir şüret-i insân içündür

O şüret-i mañfî olmağ eccl için
Yaratdı bu hayr-ı şüret ferd-i Bî-Çün

O şürete cihânuñ cânı ey yâr
Yüzi şuyına oldu kevn anuñ var

Anuñla zindedür her cân cihânda
Aña mañküm ne kim kün fekânda

Cihân noқта gibidür dâyesinde
Geçinür cümle eşyâ sâyesinde

Anuñ yüzünden eyler Hağ tecellî
Olaldan bu cihân tâ kim tecellî

Şu resme virdi Allâh aña 'izzet
K'anuñla bulunur dergâha qurbet

Nişânidür nişâni bî-nişânuñ
Mekânıdur mekân-ı lâ-mekânuñ

Ezelden aña yâr oldu sa'âdet
Aña uyanlar oldılar selâmet

Yer ü gök anuñla oldu kâ'im

Bu sırta irmeyen kaldı bahâyim

Ger ol gitse cihândan aña bir ân
Cihân bir demde olur cümle vîrân

O zâtı aña Hayy-ı câvidândur
Muñit-i külli şey⁵⁴ü ğaybdândur

Bu 'âlem mülkünün pes şâhı oldur
Zemîn ü semânuñ mâhı oldur

Cihân yer sâye ol şems-i duhâdur⁵⁵
Yüzi Rañmân 'ale'l-'arş istivâdur⁵⁶

Yüzi levhindedür âyât-ı muñlağ
Olur parmağı ile ay iki şağk

Gehî Âdem şafıyyu'llâh olur ol
Gehî nür-ı necıyyu'llâh olur ol

Geh İbrâhîm olur süzân olur ol
Geh İsmâ'îl olup qurbân olur ol

Gehî Ya'qûb olup giryân olur ol
Geh olur Yûsuf-ı Ken'ân olur ol

Olur geh Zekerıyyâ gâh Yahyâ
Gehî 'İsâ olup geh mürde ihyâ

Gehî Hızır u gehî Mûsâ-yı 'İmrân
Gehî İlyâs u Dâvud geh Süleymân

Gehî Cercîs olur geh Şâlih u Hüd
Gehî hatmü'n-nebiyyîn şâhib-i cüd

⁵⁴كُلِّ شَيْءٍ “her şey için” anlamına gelen ibare Kehf Sûresi'nin 84. âyetinden kısmî iktibastır. Âyetin tamamı şu şekildedir: “Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik.” Kehf Sûresi, 18/84.

⁵⁵وَالطُّحَى “Kuşluk vaktine andolsun.” Duhâ Sûresi, 93/1.

⁵⁶الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى. “Rahman arşa istiva etmiştir.” Tâhâ Sûresi, 20/5.

Şu'ayb u Şit olur ol gâhî İdrîs
Kılur 'ilm-i ledün 'uşşâka tadrîs

[40b]

'Alî olup gelür gâhî cihâna
Şunar 'uşşâka kevşer çana çana

Nesîmî

Gâh Âdem ü Hâtem olur gâh 'İsî-i Meryem gelür
Rüşen odur şâhib-i Zebûr gâh Mûsâ-yı 'İmrân gelür

Rengiyle bu elvân odur her cism içinde cân odur
Rüşen bu kim her zerrede ol şems-i cân pinhân
gelür⁵⁷

Anuñdur 'âlem içre dîn ü edyân
Anuñdur emr ü nehy imân ü erkân

Odur şâhib-zamân u Mehdî-i Hâk
Geliser devr-i âhîrde muhâkkağ

İrişdi devr-i âhîr geldi Mehdî
Gözün aç gör ki 'İsâ gökden indi

Güneş mağribden itdi nûrunı 'arz
Yarıldı Ka'be çıktı Dâbbetü'l-arz⁵⁸

Cihân halkına geldi imtihâna
Yağın budur ırak gitme gümâna

Țutar bir elde Mûsâ'nuñ 'aşâsın
Süleymân'un bir elde mühr-i hâşım

Başar pes altına halkuñ 'aşâyı
'Ayân eyler rumûz-ı istivâyı

Muvañhid olanuñ oldu yüzi ağ

Şu kim münkirdür oldu tākati tāk

Çalındı şür-ı kıyâmet kopardı el-hağ⁵⁹
Dirildi öliler aç gözini bağ

Şırâtıyla kuruldı añla mîzân
Sebük olursa hayruñ eyle efgân

Bu gündür yevm-i maşşer yevm-i mî'âd
Çurup dîvân-ı 'alî Hâk ider dâd

İşit ne dir hadîş-i Muştafâ'dur
O server râh-ı Hâk' a pişvâdur

Ķāle 'aleyhi's-selām: المرء يحشر مع من أحب حتى
هجر⁶⁰

Kimi sevse kişi anuñla kopardı
Severse taş dağı haşren ü neşren

Beni seven benim ile kopardı
Bulısar mertebe fazlen ü kadren

Beni seven sözüm diyen işiden
Yüzümü gözleyen 'ıyden ve kadren

Anuñçün kim bu göz kim göre anı
Degildür gözleze fânî cihânı

Anuñcündür bu cihân kim ola kurbân
Anuñcündür gönül kim ola hayrân

[41a]

Nidersin 'aklı kim bilmeye anı
Beden hayf-ı 'aşkıla olmazsa fânî

Anuñcündür 'akıl kim bile anı
Anuñcündür bu ten kim ola fânî

⁵⁷ Nesîmî'nin bu iki beyti aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁵⁸ Dâbbetü'l-arz, yer canlısı manasına gelir. Kur'an'da hem insan hem hayvan anlamında kullanılmıştır. (En'âm, 6/38; Hûd, 11/6; Neml, 27/82; Sebe, 34/14)

⁵⁹ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁶⁰ "Kişi sevdiği ile haşrolunacaktır." (Buhârî, "Edeb", 96; Müslîm, "Birr", 165)

Anuñçündür kulağ emrin işide
Dil anuñçündür kim zikrin ide

Anuñçündür burun kim ala hoş-bū
Anuñçündür ayak kim gider toğru

Nidersin cānı kim olmaya kurbān
Nidersin gönli kim olmaya hayrān

Nidersin ‘aklı kim bilmeye anı
Beden hayf-ı ‘aşkla olmazsa fānī

Nidersin kulağı k’emrin işitmez
Nidersin bu lisānı zikrin itmez

Gerekmez ansız olsa her dü-‘ālem
Çün oldur her dü-‘ālem içre ekrem

Ne buldı bulmayan anı cihānda
Aña irişmeyen kaldı yabanda

Muhammediyye

Yaratdı ğayb-ı ‘ayānı ki bile ‘aql u cān anı
Fedā kııl yoluna cānı eger bildüñse cānānı⁶¹

Eger şalduñsa baħr-i ‘aşka zevrak
Vücüduñ eyle mevc-i ‘aşkıla ğark

Gözet naķķāşı imdi naķş içinde
Yazılmaz böyle şüret naķş-ı Çin’de

Odur hūsn-i laţif rūy-ı hūbān
Anuñdur cümle cünbiş dirheme cān

Tecellī kıldı Mūsā’ya şecerden
‘Aceb mi gösterürse yüz beşerden

Yā Rab ol pākīze-gevher kim beşerdür şüreti
Kańķı ‘ālemden gelür adı neden insān olur⁶²

Beşer ya’nī bu ādem hilkatidür
Ki şekli ‘ayn-ı Hāķķ’uñ şüretidür

خلق الله ادم على صورته و على صورة الرحمن⁶³

Yaratdım ādemi dir Hāķ Te’ālā
Benim şüretime göre mu’allā

Yüzini vech-i Raħmān üzre düzdüm
Cemāl-i naķşını elimle yazdım

Cemālem dir sürem hūb-ı cemāli
Anuñçün ādeme virdüm kemāli

جميل يحب الجمال⁶⁴

[41b]

Cemāl ehlini añla enbiyādur
Daħi kāmīl mükemmīl evliyādur

Olardur cümle maħlūķ içre ekrem
Oları eyleyüpdür Hāķ mükerrerem

Cemāl ehli bulardur añla rāzı
Cemālī şanma maħbūb-ı mecāzı

Bulardur añla sen rūhānī maħbūb
Bulardur bil iki ‘ālemde maħlūb

Musaħħar kıldı bunlar dü-cihānı
Degildür āb u gilde sırr-ı cānı

Daħi şol kim arındı māsivādan
Hāberdār oldu sırr-ı istivādan

Hāķ’uñ maħbūbidur ol dahi ekrem
Olardur evliyā sırrına maħrem

⁶¹ Bu beyit aruzun mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁶² Bu beyit aruzun fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün kalıbıyla yazılmıştır.

⁶³ “Allah, insanı kendi şüreti üzerine yarattı.” Hadis- Şerif (Yılmaz, 2013, s. 196-197)

⁶⁴ “Allah güzeldir, güzelliği sever.” Hadis-i Şerif. (Yılmaz, 2013, s. 32)

Şular kim irdi bunda evliyāya
Gerek kim uymaya nef̄s ü hevāya

Eger uyarsa nef̄s-i ḥod olısar
Civārından Ḥudā'nuñ dūr olısar

Bu nef̄s ü bu hevā zıdd oldı cāna
Seni leyl ü nehār altar yabana

Hevāyī fikri cem' eyle özünü
Ḥaḳīḳat yüzüne döndür yüzünü

Cihān u cān anuñçün var olupdur
Yer ü gök anuñıla hep ṭolupdur

Cihān-ārā cihān içindedür arayı bilmezler
Şu māhīler ki deryā içre deryāyı bilmezler⁶⁵

Ḥayāt-ı bāḳī oldur cism ü cāna
Odur revnaḳ viren her dü-cihāna

Odur ḳuṭbı zemīn ü āsmānuñ
Odur bil merkezi devr-i zamānuñ

Yedi ḳat gögi ṭutar saḡ eliyle
Yedi ḳat yeri daḡı ṣol eliyle

Felek ins ü melek cin her dü-kevneyn
Aña maḥḳūm semevāt ile arzeyn

Ḳamu emrinde fermān ṭapusunda
Cihānuñ begleri ḳul ḳapusunda

Devām-ı devleti anuñ mü'eyyed
Kemāl-i 'izzeti anuñ muḥalled

Cemāli pertevinden anuñ ey cān

Felekde nūr alur mihr-i dirahşān

Gül ü gülşen ṭutar andan şemīmi
Mu'aṭṭar olur andan cān-ı ḥarīmi

Na'im ü ḥuld u ṭübā cennet ü ḥūr
Cemālinden olurlar cümle mesrūr

İki 'ālem vücūdı maḫharıdur
Aña dirsem fülān billāh yeridür

[42a]

Şıfātı zāt-ı muṭlaḳdır muḥaḳḳaḳ
Sevād-ı zülfidür dār-ı ene 'l-Ḥaḳ⁶⁶

Zātını cümle cihān bildi hayāt-ı ebedī
Bu şıfātı bilen ādem bula yol zāta gele

Söz uzatmasun imdi ey birāder
Anuñ şerḫi olunmaz bil muḳarrer

Anuñ şerḫinde diller lāl olupdur
Anuñ fikrinde kāmet dāl olupdur

Ne bilsün ne disün işbu za'if ḳul
Girü kendü özin bulan bilen ol

O şāhı kimdürür sorarsañ ey yār
Sözümüñ ol rumūzundan ḥaberdār

Muḥaḳḳaḳ anı aña evliyādur
O şāḫib-sırr-ı nūr-ı kibriyādur

Şühūd-ı zāt-ı Bārī'dür vücūdı
Yer ü gök ehli ḳılurlar sücūdı

Bu deñlü nüktemiz aña işāret
İder kim bula söz aşlına ḡāyet

⁶⁵ Bu beyit, XVI. yüzyıl Divan şairlerinden meşhūr Hayālī Bey'in (ö. 1557) "bilmezler" redifli gazelinden tazmin edilmiştir. Beyit mefā'ilün mefā'ilünmefā'ilünmefā'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Gazelin tamamı için bkz. (Tarlan, 1992, s. 107)

⁶⁶ "Ben Hakk'ım" anlamında bir söz olup Hallāc-ı Mansūr tarafından söylenmiştir. Bu söz bātınī manada Tanrılık iddiasında bulunmak değildir. Çünkü Mansūr, kendisini Hak'tan bir parça olarak görmüştür. Geniş bilgi için bkz. (Pala, 2012, s. 139)

Cevâbı şûña irdi bil su'âlûñ
Çün açıldı rumûzı ehl-i hâlûñ
Ki zât-ı Bârî eşyâ-yı haķîķat
'Amâdur görmeyen dir ehl-i hâlet
Velî hîssen görür ol zât-ı muṭlaķ
Cemî' eşyâyı her dem bil muhaķķaķ
Bu şâbitdür delîl ü âyet ile
Ki Haķ görür kâmusun zâtı ile
Çün öyledür niçün böyle dinildi
Dir iseñ anuñiçün eydinildi
Biline tâ şühüd-ı zât-ı muṭlaķ
Ki bî-şekk Haķ'la haķdur muhaķķaķ⁶⁷
Şühüd-ı Zât bil kim evliyâdur
Daĥi vâriş-i sırr-ı enbiyâdur

**Çayġusuz A'nî Hazret-i Ahmed Sârbân kuddise
sırruhu**

Haķ zâtıyla şifâtıyla
Tecellî eyledi aña
Varlığını Haķ varlığıdur
Emr-i Sübhân elindedür
Sen anı şöyle şanursun
Sencileyin bir âdemdür
Evliyânun sırrı vardur
Gizlü 'ayân elindedür⁶⁸
Tecellî eyler evvel aña Allâh
Açılır cezbe-i Raĥmân'la râh
[42b]
Çadem urup gider râh-ı fenâyâ
İrişür menzil-i 'arş-ı 'alâyâ
Açılır üstüne ebvâb-ı raĥmet
İrişür ol arada aña hayret

Çün olur hayret-i kübrâya vâşıl
İder andan daĥi kaṭ'-ı menâzil
Bulur her zerrede biñ mihr-i ṭal'at
Görür her kaṭrede biñ baĥr-i ĥikmet
Ṭutar menzil 'ale'l-'arş istivâyâ
Olur zıll-i İlâhî dü-serâyâ
'Ayân olur aña esrâr-ı Mûsâ
Cihâna gösterür ol yed-i beyzâ
Daĥi 'İsâ-şifât hoş-dem olur ol
Felekde kudsîyân olur aña kul
On iki burc ile yedi kevâkib
Aña secde kılırdur İn merâtib
Yer ü gök olur ol şâha musaĥĥar
Olur arz u semâ ehline rehber
Muṭî' olur aña bâṭında eşyâ
Deminden irişür mevtâyâ aĥyâ
Aña her seĥt olan nerm olur aĥsen
Elinde nitekim Dâvud'un âhen
Kime kim bir nażar ire o şehden
Münevver ola yüzi mihr ü mehden
Gide seĥtlik ire haķķânî riķķat
Tecellî ide aña zât-ı hazret
Anuñ kim gönli Haķķ'ıla ṭolsar
Çaçan anuñ kemâli vaşf olısar
Bu resme olıcaķ Haķ'dan tecellî
Çamu aĥvâline bulur tesellî

⁶⁷ Bu mısradâ vezin aksamaktadır.

⁶⁸ Bu dörtlükler 8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Vücûdî muẓmaḥill olur aradan
Hemîn alur arada ol Yaradan

Çü şüret varlığı maḥv oldu gitdi
Şıfât-ı zât-ı bî-hemtâya gitdi

'Ulûm-ı evvelîn ü âḫirîne
Mükemmil olup irdi menziline

Geçer mülk-i beşerden ya'nî ol şâh
Tıoğar hem lâ-mekân evcinde çün mâh

Çü maḥlûk gide ala küllî Ḥâlîk
Aña kevn ü mekân olmaz 'alâyık

Hüve'l-evvel hüve'l-âḫir hüve'l-Ḥaḫ
Hüve'z-zâhir hüve'l-bâḫın muḫaḫaḫ

Niçe oldur dimesün anı âdem
Ki ol Ḥaḫ varlığına oldu hem-dem

açan bu birlige irişdi Mansûr
Ene'l-Ḥaḫ diyü dâra ıkdı mesrûr

[43a]

Ḥalâyık şandı anı kâfir oldu
Ḥaḫîatde Ḥaḫ andan şâkir oldu

Dirilüp ḫalk melâmet itdi anı
İşitdük n'itdiler ol arı ḫanı

Anuñ sözini inkâr eylediler
İledüp dâra berdâr eylediler

Egerçi ḫalk anı merdûd idüpdür
Velî ol urb-ı Mevlâ'ya gidüpdür

İşi Ḥaḫ ile ḫakdur evliyânuñ
Sürer ḫükmün dün ü gün evliyânuñ

Bir olmuş Ḥaḫ ile birlige yetmiş

Ölümsüz tâ ebed dirlige yetmiş

Şıfâtın evliyânuñ ehl-i 'irfân
Bu ma'nâdan didiler zât-ı Yezdân

Nesîmî

Utanur 'ârifüñ 'aḫlı saña insân dimek niçün
Ki insândur dimez kimse saña yâ Ḥâlîu'l-insân⁶⁹

Su'âlden bu durur aña işâret
Ki bu şüretdür ol zâtdan 'ibâret

Degildür zâta isnâdı mu'ayyen
Bu şüret-i 'âlemeyne düşdi rûşen

Şıfâtı evliyânuñ zâtdur bil
Anuñ zâtı Ḥaḫ'uñ mir'âtdur bil

Ki ya'nî ḫaḫ ile Ḥaḫ dimek olur
İşit taḫıını ne dimek olur

açan ol gözleri nergîse uyḫu
İrişse nâgehân ey nîk-ḫû⁷⁰

Uyur bu gözle zâhir nesne görmez
Velî bâḫında yer yoḫdur ki görmez

Gider perde açılır çeşm-i cânı
Görür baḫsa zemîn ü âsmânı

Budur a'mâ didügi ol su'âlde
Ki görmez ten gözi bu resme ḫâlde

Velî her yerde ol zâtıyla ḫâzır
Odur maḥlûk-ı 'âlem üzre nâzır

Aña zîrâ amu gizlü 'ayândur
Niteki özi 'ayânken nihândur

Geçer ol 'arş-ı kürsî bir nazarda

⁶⁹ Nesîmî'nin bu beyti aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilünkalıbiyla yazılmıştır.

⁷⁰ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

Yakın ırak aña bir baħr u berde

Odur sidre vü tûbâ Beyt-i ma'mûr

Gehî 'arşa çıkar maħmûd olur ol

Odur *Ve't-Tûr*⁷³ kitâb içinde maštûr

Gehî ferşe iner maħşûd olur ol

Odur levh-i kalem hem raħk-ı menşûr

Maħşûd cihâna gelmekden kişi Rabbin bilmek imiş

Egerçi yerde yürür ol Hümâ var

Rabbisin bilmekden murâd evliyâsın bulmaħ imiş

Velî 'arşdan yüce bir menzili var

[43b]

Bulmaħ degilmiş bilmek bilmek degilmiş bulmaħ

Şıfâtı zât-ı Hâk'dur aña bizzât

Evliyâyâ gönül virmek rengine boyanmaħ imiş⁷¹

Güneş müstağraħ aña hem-çü zerrât

İner 'arşdan anuñçün ferşe ol şâh

Güneş öz kendüsi ef'âli zerrât

Ki halkı eyleye halkdan âgâh

Düşüpdür ma'nâya her işi mir'ât

Gelür insân tonıyla bu cihâna

Güneş istedügi kişi budur kim irişe nûra

Ki insi ide hikmet birle câna

Kişi kendü güneş olsa n'ider nûri vü 'amyâ⁷⁴

Eger insân tonıyla gelmeyeydi

Tecellî mazharıdır 'unsur-ı pâk

Kimesne aña münis olmayaydı

Anuñçün dindi aña şâh-ı *levlâk*

Şular kim tıtdı ins anuñla ey yâr

Anuñ zâtın haķîkatde şıfatdur

Anuñla oldılar Hâk'dan haberdâr

Iramaħ olmaz imdi bu cihetden

Çayğusuz A'nî Hâzret-i Ahmed Sârbân kıddise sirruhu

Ger ol şüretde zâhir olmayaydı

Hâk anı bunda gönderdi

Kimesne zâta bil yol bulmayaydı

Çullarını irşâd için

Egerçi zât münezzehdür kâmadan

Ümmetine imân virür

Yemek içmek uyumaħ her kıyüddan

Küfr ü imân elindedür

[44a]

Yemek içmek uyumaħ zâtda olmaz

Çayğusuz ider bu 'ilmi

Anı sen aña şıfâtda olmaz

Oқudum añladım bildim

Şimdi bu 'âlemüñ 'ilmi

Kâmil-i insân elindedür⁷²

'Anâşır fi'lidür işbu kâması

'Anâşır iktizâsıdır ru'ûsı

Odur mülk-i cihân-ı câna mâlik

Beşer işidürür bu işler el-hâk

Odur taħķîk-ı mescüd-ı melâ'ik

Olur zâhir o şehden daħi muñlaħ

Odur rıdvân odur cennet odur hür

⁷¹ Söz konusu bu iki beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁷² Bu manzume 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

⁷³ (والتُّور) "Tûr'a andolsun ki" Tûr Sûresi, 52/1.

⁷⁴ Bu beyit aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Ki zîrâ muktezâsı cism ü şüret

Bu işi iktizâ ider zarûret

Bu yüzden görünür anda bu elvân

Velîkin hikmeti var aña ey cân

وما ذرالكم فى الارض مختلفاً الوانه ان فى ذلك لا يتر⁷⁵

Ne lâzım idelüm çok dürlü tafşîl

Anuñ her işini haq aña haq bil

Vücüd-ı nûr-ı maḥz olıcaq ol mâh

Degil mi zât-ı muṭlaq ol yüzi mâh

Zât-ı muṭlaqdur tecellî eyleyen mir'âtda

Muhtelif şüretde ammâ mütteḥiddür zâtda

Ḳalbüñi şâf eyleyüp gör bunca şun'-ı şâni'î

On sekiz biñ 'âlemi seyr eyle bu mir'âtda⁷⁶

Gider senden hicâb-ı iḥtilâfı

Derünuñ mäsivâdan eyle şâfî

Gel imdi cümle telvînden ḥalâş ol

Bu yüzden Ḥaḳḳ'ı tanı 'abd-i ḥâlîş ol⁷⁷

Bu yüzden Ḥaḳḳ'ı gördiler görenler

Bu yüzden irdiler Ḥaḳḳ'a irenler

Ġanîdür cümlesinden gerçi ol şâh

Velî bu yüz düşüpdür aña mir'ât

Odur mir'ât-ı zât-ı Ḥayy ü Bâkî

Anuñçün ḳurdu Ḥaḳ bu ṭumṭurâkı

Ne şems-i ma'nevîsin kim gönül iklîmine toğduñ

Zalâmım cümle def' oldı çü nûr-ı mihr-i tâbândur⁷⁸

Tamâm oldı su'âlün uş cevâbı

Bi-ḥamdillâh ki buldı fetḥ-i bâbı

Ṭoḳuz yüz ṭoḳsan altı idi târiḥ

Ki şaldum bu zemîne 'ilmile biḥ

Mübârek şehr-i Şevvâl ibtidâsı

Tamâm oldı olunca intihâsı

Ma'ârif dürlerini eyleyüp ḥarc

Ma'ârif gevherini eyledim derc

Getürdüm seyyidüñ ebyâtın ekşer

Velâ tâ kim işiden luṭfa maḫzar

[44b]

Hem anda niçe kâmil beytler var

Kimi cevher kimi lü'lü'-i şehvâr

Ara yerde buları eyledim bend

İridi sözlerimden sükker ü ḳand

Sözümüñ oldı her beyti güvâhî

'Ayân oldı ḥaḳîḳat ḥaḳ kemâhî

Nedür bu deñlü sözden aña maḳşûd

Kişi kimdür bile 'âlemde mescûd

Ḳulağ ur saña diyem kimdür anı

Oñat diñle açup bu çeşm-i cânı

Elif ḳaddin anuñ görünce derḥâl

Ġam-ı zülfiyle itdim ḳâmetim dâl

Refîḳim oldı ol dem rā-yı Raḫmân

Münevver ḳıldı ḳalbim yâ-yı imân

⁷⁵ “Yeryüzünde sizin için rengârenk yarattıklarında da öğüt alan bir toplum için gerçek bir ibret vardır.” Nahl Süresi, 16/13.

⁷⁶ Söz konusu bu iki beyit aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁷⁷ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁷⁸ Bu beyit aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Muḥīṭ-i küll-i şeydür sîn-i sırrı

Mişâli yok aradım baḥr ü berri

Bu üç beyt içredür ol ism-i a'zam

Bilenlerdür anı ḥalk içre ekrem

Bu ismüñ şāhibidür şāh-ı 'ālem

Bu ismüñ şāhibidür Ḥaḳ'a maḥrem

Budur cānı cihānda her vücūduñ

Düşüpdür maḫarı zāt-ı Vedūd'uñ

Ne diyem evvel ü āḫirde oldur

Vücūdı yerde gökde toḫtoludur

İrişdi 'avni çünkim evliyānuñ

İrişdim ḡavrına rāz-ı nihānuñ

Degildür bābı bu 'aḳl-ı ma'āşuñ

Güneş nūrun gözi görmez ḫuḫāşuñ

Meger kim irişe Ḥaḳ'dan 'ināyet

Tecellī eyleye nūr-ı hidāyet

Göñülde çün toḫa nūr-ı İläḫī

Saḫa Ḥaḳ bildire sırrın kemāḫī

Şu kim bu ma'nādan olmadı āḡāḫ

Ḳalır ḡafletle bunda kūr u ḡümrah

Nesīmī

Gözi a'mā olan ol nūr-ı tecellī ne bilür

Bu sözüñ şerḫini bīnāya şor a'mā ne bilür⁷⁹

Der-Tenzīh-i Bārī Te'ālā 'azze ismiḫu

Gel imdi terk ḳıl nefsuñ hevāsın

Göresin tā ki maḫbūbuñ liḳāsın

Ḥaḳ'ı bilmez ü görmez şanma ey yār

Ḥaḳ'a maḫfī degil her gizlü esrār

Odur dānā-yı rāzī sırr-ı pinḫān

Anı bilmekde ḳāşır 'aḳl-ı insān

[45a]

Ḥaḳ'ı görmez ü bilmez añlasunlar

Bu resme i'tiḳādı bağlayanlar

Olupdur işleri küfr ü ḳalālet

Ḥuzūr-ı Ḥaḳ'da her ḫālī ḫasāret

Bu nefsanī ṭabī'at muḳtezāsın

Göze doyan ḳodılar Ḥaḳ rızāsın

Ola yarın ḫuzūr-ı Ḥaḳ'a vara

Olalar Ḥaḳ ḳatında yüzi ḳara

Ḥudāyā pādīşāḫlar pādīşāḫı

Ḳoparma bizi anlardan İläḫī

'Alımsın 'ilmüñe yok ḫadd ü ḡāyet

Ḥaḳımsın ḫikmetüñe yok nihāyet

Başır ü hem Semī' ü hem Ḥabīr'sın

Daḫi hem bī-şebīḫ ü bī-naḫīrsın

İläḫī Ādem ü Ḥavvā ḫaḳıyçün

Aña bildirdiḡüñ esmā ḫaḳıyçün

Bi-ḫaḳḳın Aḫmed-i mürsel İläḫī

Ki sensin cümleñüñ püşt ü penāḫı

Anuñ hem āl ü evlādı ḫaḳıyçün

Olaruñ derde mu'tādı ḫaḳıyçün

Ḥaḳıyçün hem daḫi cümle nebīñüñ

Günāḫın 'afv eyle ben ḡarībüñ

Ḥuşuşā kim 'azizüm şems-i devrān

O yüzde buldı bulan nūr-ı imān

⁷⁹ Nesīmī'nin bu beyti aruzun fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Aña lûtf itdigün 'izzet hâkıyçün
Anuñ şânındaki rif'at hâkıyçün

Aña cân viren 'âşıklar hâkıyçün
Anuñ yolunda şâdıklar hâkıyçün

Ĥakîkî'nün şuçundan geç İlähî
Egerçi işledi bî-hadd günâhı

Anuñ eksikligin yetür tamâma
Çü mebzûl oldu lutfuñ hâş u 'âma

Ĥudâvendâ bizi şay kullaruñdan
Daği ayırmağıl toğrı yoluñdan

Saňa kulluk kemâl-i ehl-i hâldür
Çuluñ olmayana 'izzet muhâldür

'Alîmâ 'ilmüñe yok hadd ü pâyân
Ĥakîmâ hikmetüñe 'aql hayrân

Bizi hikmetlerüñden eyle âgâh
Kerem kıl kılma bu yol içre gümrâh

Ĥalâş eyle bizi bu mâsivâdan
Bize yol vir varavüz saňa senden

Emîn eyle bizi nefsi 'adûdan
Ĥidâyet eyleyüp ayır çamudan

İlähî kudret ü kuvvet senüñdür
Ĥükümet saltanat 'izzet senüñdür

[45b]

Tecellî eyleyüp kevn ü mekâna
Viren neşve-nümâ sensin cihâna

Cihâna bir kez ol dimekle oldu
Yer ü gök şun'-ı hikmet birle töldü

Çü sensin evvel âhîr şâni'-i pāk
İrişmez künh-i pāküñe her idrāk

Senüñ sultanlığın gelmez beyâna
Bu ma'lûm 'ârif-i küll-i lisâna

Müberrâsın çamu şerh ü beyândan
Mu'arrâsın hâkıkat ins ü cândan

Cihân var olsa saňa aşsısı yok
Yok olsa sen şehüñ girü nesi yok

Bu arada söz irdi intihâya
Ĥudâ'ya şükr idelüm bî-nihâye

Oğuyanı yazanı diñleyeni
Söz içre ma'nâ yüzen añlayanı

İki 'âlemde aq it yüzlerini
Çamunuñ cennet eyle yerlerini

Buları cennet ü dîdâra irgür
Çamusun raħmetüñle eyle mesrür

Var ise artık eksik söz didi cân
Düze her kim olupdur ehl-i imân

Dilerseñ iresin nür-ı şafâya
Şalavât vir Muħammed Muştafâ'ya

اللهم صلِّ و سلم على سيدنا و نبينا و مولانا يا محمد و آله و
صحيه لمعمر. برحمتك يا ارحم الراحمين والحمد لله رب العالمين⁸⁰

⁸⁰ "Allah'a, onun elçisi Hz. Muhammed'e, ashabına ve yakın çevresine salât u selâm olsun. Merhamet

eyle, merhametlilerin en merhametlisi. Âlemlerin Rabbine hamdolsun."

Notlar

İrşâd-nâme, Hakîkî tarafından 17. asrın başlarında yazılmış bir eserdir. Bkz. (Çavuşoğlu, 2002, s. 10)

Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, 2000, vr. 31a; 33a; 36a; 38a; 41a-41b

Hakîkî 1587-88, vr. 30b, 34a, 35a, 34b, 36a, 41b

Diğer iktibaslar için bkz. (Hakîkî, 1587-88, vr. 30b, 31a, 33a, 33b, 34a, 35b, 37a, 37b, 38a, 38b, 39a, 40a, 40b, 41a, 41b, 43b, 44a, 44b)

Melâmîliğin doğuşu, tarihî seyri, temsilcileri, kolları vs. ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Azamat, 2004, s. 24-35; Gölpınarlı, 1931; Er, 2015; Sunar, 2003)

Melâmî (t.y.). Web: <http://lugatim.com/s/melamet> adresinden 10 Ekim 2019'da alınmıştır.

KAYNAKÇA

Alşan, M. H. (2012), *Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası*, İstanbul: Kurtuba Kitap, s. 22.

Ayan, H. (1990), *Nesîmî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 109.

Azamat, N. (2004), "Melâmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, s. 24-35.

Cebecioğlu, E. (2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Çavuşoğlu, A. (2002), "Türk-İslam Kültüründe İrşâd ve İrşâd-nâme", *Türk Dili ve Edebiyat Makaleleri*, S.: 2, ss. 323-362.

Çelebioğlu, Â. (1996), *Yazıcıoğlu Mehmed, Kitab-ı Muhammediyye*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, s. 191.

Er, Ş. (2015), *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri*, İstanbul: Kutup Yıldızı Yay.

Ergin, M. (1971), *Azerî Türkçesi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 91.

Gölpınarlı, A. (1931), *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, s. 90, 211-214.

Güzel, A. (2012), *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 45.

Hakîkî, *Ma'rifet-nâme*, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphânesi, Kasıdecizâde 704, vr. 186a-202a.

Hakîkî, *Ma'rifet-nâme*, Manisa Yazma Eserler Kütüphânesi, 45 Ak Ze 816/2.

Hakîkî, (1587-88), *Şühûd-nâme*, Manisa Yazma Eserler Kütüphânesi, 45 Ak Ze 816.

Kayabaşı, A. (1995). *Sârbân Ahmed Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Melâmî (t.y.). Web: <http://lugatim.com/s/melamet> adresinden 10 Ekim 2019'da alınmıştır.

Müstakim-zâde S. S., (2000), *Mecelletü'n-nisâb*, Ankara: Kültür Bak. Yay., Süleymâniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi No: 628, vr. 186b.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Süleymâniye Kütüphânesi, Nafiz Paşa 1164, vr. 38a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Süleymâniye Kütüphânesi Yazma Bağışlar 7463, vr. 36a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları 1265, vr. 33a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphânesi, İbnü'l-Emin 3357, vr. 41a-41b.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Alî Emîri Efendi Şry. 1050, vr. 31a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osmân Ergin Yazmaları 481, vr. 41b.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Alî Emîri Efendi Şry. 1050, vr. 31a.

Pala, İ. (2012), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, s. 139, 392.

Sunar, C. (2003), *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, İstanbul: Anadolu Aydınlatma Vakfı Yayınları.

Tarlan, A. N. (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 107.

Tek, A. (2007), *Melâmet Risâleleri*, Bursa: Emin Yayınları, s. 271-272.

Tuğluk, H. İ., (2001), *Lâ-mekânî Şeyh Hüseyin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 16.

Uludağ, S. (2016), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Yazıcı, M. Y. (2017). "III. Murad'ın Lugazına Hakîkî'nin Verdiği Cevaplar: Ma'rifet-nâme", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. : 4, S. 8, ss. 142-181.

Yıldız, A. (2007). "İlahiyat Fakülteleri Türk-İslâm Edebiyatı Bilim Dalları'nda Yapılan Çalışmalar", *TALİD*, C., 5, S. 9, ss. 549-588.

Yılmaz, M. (2013), *Kültürümüzde Âyet ve Hadisler*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 32, 196-197, 351-352, 396, 456, 474, 492, 527, 602.